

Christian V's og Frederik IV's politiske testamenter

AF

SEBASTIAN OLDEN-JØRGENSEN

»Tous les grands hommes ont donné au public des
testamens politiques, faits par eux-mêmes ou par d'autres«
(Den anonyme udgiverens efterskrift til:
Testament politique de M. de Voltaire.) Geneve 1771

Christian V's og Frederik IV's såkaldte politiske testamenter har, siden de blev udgivet, været kendt og anvendt af den historiske forskning.¹ Christian V's politiske testamente er blevet brugt som kilde til politiske og sociale forhold, og Frederik IV's politiske testamente har med sin tilsyneladende overdrevne og irrationelle frygt for den gamle danske og holstenske adel præget historikernes billede af Frederik IV's person-

---

Efter afslutning af manuskript udkom følgende bidrag, som det ikke har været muligt at tage hensyn til, men som i øvrigt ikke rummer vurderinger, der markant afviger fra de i denne afhandling fremsatte, Knud J. V. Jespersen: »Welmeente Erindringer oc Maximer for Wore Kongelige Arfve-Successorer«, Christian 5.s testamenter – En fortolkningsskitse, i Hans Jeppesen m.fl. (red.): Søfart politik identitet. Tilegnet Ole Feldbæk (Handels- & Søfartsmuseet på Kronborgs Søhistoriske Skrifter XIX) Kbh. 1996, s. 127-142.

¹ Christian V's politiske testamente befinder sig i original på Rosenborg og er udgivet af J.J.A. Worsaae (udg.): Kong Christian den Vtes Testamenter som Tillæg til Kongeloven. Kbh. 1860. En afskrift af originalen attesteret af Ove Høegh-Guldberg findes i Rigsarkivet: Håndskriftsamlingen IV I 17. Blandt hofmarskal Johan Bülow's papirer på Sanderumgaard findes en afskrift af denne afskrift (arkivsignatur 9). Desuden findes en tysk oversættelse fra 1700-1712 af testamentets første hoveddel på Rigsarkivet: Kongehusets arkiv A 2 Frederik IV's egenhændige optegnelser (jvf. note 26).

Frederik IV's politiske testamente befinder sig i original på Rigsarkivet: Kongehusets arkiv A 2 Frederik IV's egenhændige optegnelser. En delvis afskrift heraf findes blandt hofmarskal Johan Bülow's papirer på Sorø Akademis Bibliotek (arkivsignatur 64.47) og er blevet udgivet af J.H. Bang (udg.): Auszug der Regierungs Regeln, welche S. K. M. Friderich IV seinem Sohne Christian VI hinterlassen, i Dansk Maanedsskrift 1865, s. 1, 29-30, 51-57. Da udgaven som nævnt gengiver en ufuldstændig afskrift, henvises i det følgende til originalen.

lighed og været en gåde, hvis løsning de har givet forskellige bud på. Testamenterne har imidlertid kun i begrænset grad været genstand for selvstændig analyse, og det er måske grunden til, at de ikke er blevet set i deres rette indbyrdes og internationale sammenhæng. Det er denne opgave, nærværende afhandling stiller sig.

For at se Christian V's og Frederik IV's politiske testamenter i det rette lys, er det nødvendigt først at kaste et blik på tilblivelsen af Frederik III's politiske testamente: Kongeloven.

Frederik III og forfatningsspørgsmålet

Under det store stændermøde i efteråret 1660 var Frederik III blevet hyldet til arvekonge af Danmark og Norge, og forfatningsspørgsmålet var blevet lagt i hans hånd. Denne fuldmagt benyttede han til at udstede Enevoldsarveregeringsakten af 10. januar 1661 og dermed sikre sig den enevældige magt.² I dette aktstykke gav han desuden til kende, at et par centrale forfatningsspørgsmål ville blive reguleret gennem et testamente. Det gjaldt arvefølgen og forskrifter for en evt. formynderregering. Underskriverne af Enevoldsarveregeringsakten, dvs. adelen, gejstligheden og borgerstanden, forpligtede sig ved deres underskrift til at respektere dette testamente som en grundlov. Den historiske forskning har haft svært ved at forstå, hvorfor Frederik III overhovedet overvejede at løse forfatningsspørgsmålet gennem et testamente.³ Denne undren skyldes sikkert, at Kongeloven set i bakspejlet forekommer som den indlysende løsning. Hvis man derimod forsøger at tilegne sig tidens egen forfatningsretlige tankegang og politiske horisont, er det den førstnævnte mulighed, det politiske testamente, der er den nærliggende løsning. En glimrende indføring i det 17. århundredes politiske horisont, sådan som den tog sig ud for en nordtysk, protestantisk territorialfyrste, finder man i Veit Ludvig von Seckendorffs *Teutscher Fürsten Stat*, der kom i adskillige oplag fra 1656 til op i 1700-tallet.⁴ Hos Seckendorff indgår et politisk testamente som et helt selvfølgelig led i den faderlige omsorg for den fyrstelige efterfølger. En landsfyrste bør ikke efterlade

² Enevoldsarveregeringsakten er trykt i C.F. Wegener (udg.): Aarsberetninger fra Geheimearchivet. II (1856-60) s. 125-128 (genoptrykt som: Samling af danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter. Kbh. 1974, samme sidetal). Mht. forfatningsspørgsmålet knytter nærværende undersøgelse an til: Sebastian Olden-Jørgensen: Enevoldsarveregeringsakten og Kongeloven. Forfatningsspørgsmålet i Danmark fra oktober 1660 til november 1665, i Historisk Tidsskrift 1993, s. 295-321.

³ Knud Fabricius: Kongeloven. Kbh. 1920, s. 197.

⁴ Her benyttes Det kongelige Biblioteks eks.: Veit Ludvig von Seckendorff: Teutscher Fürsten Stat. Nun zum vierdtenmahl übersehen und aufgelegt. Frankfurt am Main 1670.

sine børn gæld, krige, retstvister eller dårlige embedsmænd, men sørge for at overdrage dem et fredeligt og velordnet styre. Tillige bør han skrive et politisk testamente, hvor han på grundlag af sine egne erfaringer kan give gode råd om, hvad der bør gøres og lades, og evt. regulere landenes og den politiske magts deling blandt arvingerne; alt sammen i overensstemmelse med landenes forhold og forfatning.⁵

Blandt det tyske riges protestantiske territorialfyrster, men også hos naboer mod øst, Sverige, var der tradition for denne slags politiske testamenter. I en tid med stærke konfessionelle modsætninger og stigende krav til fyrstemagtens administrative tilpasningsevne, økonomiske ressourcer og glansfulde ydre fremtræden var en regerende fyrstes død en voksende trussel mod samfundslivet. Et politisk testamente var en af de måder, hvorpå man søgte at sikre konfessionel stabilitet, forebygge indre stridigheder og (i stadig flere tilfælde) beskytte en fremadstræbende statsdannelse mod en deling af territoriet mellem flere arvinger. Et politisk testamente blev typisk udstedt efter forhandling med stænderne og indeholdt bindende konfessionelle, politiske og administrative retningslinjer.⁶ Et sådant politisk testamente var i realiteten en »forfatningsækvivalent«, og Enevoldsarveregeringsakten definerer da også den forfatningsretlige valør af Frederik III's testamente som en »fundamen-

⁵ Seckendorff s. 172 (2.VII.30): »Eine Haupt-Vorsorge aber deß Landes-Herrn / für die Fürstliche Kinder / oder nechste Erben / bestehet darinnen / daß sie ihnen auff möglichste ihre Altväterliche Lande / Fürstenthüme / oder Herrschaften / erhalten / dieselben nicht mit Schulden / und andern Unrath / beschweren / Kriege / schwere Rechtfertigungen / oder grosse Feindschafft / oder übele Anordnung in diesem oder jenem Stück / böse / untreue / hochmüthige und eigennützig Diener / und was mehr ihnen zu Schaden dienen kan / verlassen / und aufferben / sondern vielmehr / wie sie ihnen ins künfftige ein friedfertiges und wolgeordnetes Regiment / nach ihrem Tode / einräumen mögen / in ihrer Regierung stets bedacht seyn / auch durch bedachtsame / Christliche Testament / und letzte Geschäfte / guten Rath und Erinnerung mittheilen was sie etwan / Zeit ihres Regiments / nützlich oder schädliches in Acht genommen / welches die Nachfolger auch brauchen oder meiden könnten / oder / was sie auch zu rechter Einigkeit / und billichmässiger Vertheilung unter den Fürstlichen Successoren / dienlich zu seyn / erachten / so weit es sich nach den Landes-Gelegenheit / alten Verträgen und Herkommen / thun lasset / anschaffen und verordnen / damit einem jeden sein Stand und Außkommen erhalten / auch Anlaß gegeben werde / etwas nütliches / zu deß Landes besten / mit verrichten zu helfen«.

⁶ En række tyske politiske testamenter er udgivet i Hermann Schulze (udg.): Die Hausgesetze der regierenden deutschen Fürstenhäuser. I-III. Jena 1862-81. Meget illustrativ er også Heinz Duchhardt (udg.): Politische Testamente und andere Quellen zum Fürstenethos der frühen Neuzeit. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit XVIII) Darmstadt 1987. Ceremoniellet i forbindelse med åbningen af et sådant politisk testamente findes beskrevet i Johann Lünig: Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum. I-II. Leipzig 1719-20, II, s. 783-807. Politiske testamenter af de svenske konger Gustav I, Johan III, Karl IX og Karl X er aftrykt i de første to bind af A.A. Stiernman (udg.): Alla Riksdagars och Mötens Besluth. I-IV. Stockholm 1728-1743.

tal-low och offentl. forordning«. ⁷ Eller udtrykt på en anden måde: Det politiske testamente i det Tyske Riges arvelige fyrstedømmer dannede en ret nøje parallel til det danske valgkongedømmes håndfæstning.

Faktisk havde Frederik III selv 1652 i sin egenskab af hertug af Slesvig og Holsten ladet oprette et politisk testamente helt i den gængse stil inkl. salvesfulde opfordringer til et gudfrygtigt levned, formaninger til at holde fast ved den augsburgske konfession, sikre retsplejen, tage sig af forsvaret og så videre. ⁸ I forbindelse med de forfatningsretlige overvejelser i vinteren 1660-61 er det afgørende, at testamentet af 1652 indførte førstefødselsretten (primogenitur) i de kongelige dele af hertugdømmerne, fastlagde arvefølgen og regulerede en evt. formynderstyrelse, altså præcis de punkter, som enevoldsarveregeringsakten forudsatte ordnet gennem et testamente.

Fra efteråret 1660 er der bevaret et udkast til et sådant traditionelt politisk testamente, men af hensyn til rigernes enhed og stabilitet valgte Frederik III at løse forfatningsspørgsmålet på en anden måde og lod i stedet Kongeloven udarbejde. ⁹ Kongeloven regulerede arvefølgen og fastsatte regler for en formynderstyrelse, sådan som Enevoldsarveregeringsakten havde stillet i udsigt, men den indeholdt desuden en række forfatningsbestemmelser, der gør den til noget enestående i europæisk

⁷ Wegener 127. Den grundlæggende behandling af de tyske territorialfyrsters politiske testamenter er Fritz Hartung: *Der deutsche Territorialstaat des 16. und 17. Jahrhunderts nach den fürstlichen Testamenten*, i Fritz Hartung: *Volk und Staat in der deutschen Geschichte. Gesammelte Abhandlungen*. Leipzig 1940, s. 94-111. Hartung bør dog ajourføres med Heinz Duchhardt: *Das Politische Testament als 'Verfassungsäquivalent'*, i *Der Staat* 25 (1986) s. 600-607, der er klarere end indledningen til hans i note 6 nævnte kildesamling.

⁸ Aftrykt i Fabricius 1920, s. 363-382. Fabricius var ikke opmærksom på de typiske træk og studsede f.eks. over »dets theologiske Udsmykninger« og »ejendommelige moralske Betragtninger«; Fabricius s. 140, 142. Sådanne betragtninger genfindes talrige steder i de i note 6 nævnte politiske testamenter. Det er i øvrigt ikke rigtigt, når Fabricius (s. 140) hævder, at de fromme betragtninger i Frederik III politiske testamente 1652 »er ordret hentede fra Kongens Svigerfaders, Hertug Georg af Lüneburgs Testamente d. 20. marts 1641«. Der er ingen ordret overensstemmelse, men kun en ikke overraskende indholdsmæssig lighed i betragtningerne om menneskenes dødelighed; Schulze I, s. 461, Fabricius s. 363.

⁹ Udkastet til testamentet er aftrykt i Fabricius 1920, s. 383-389; jvf. Olden-Jørgensen s. 311-313. Kongeloven er udgivet af A.D. Jørgensen (udg.): *Kongeloven og dens Forhistorie*. Kbh. 1886 (genoptryk 1973) s. 38-67. Ved siden af Kongeloven og med eksplicit reference til den udstedte Frederik III et gavebrev til prins Jørgen (ante)dateret den 14.11.1665. Fabricius antog, at Frederik III desuden udstedte et personligt testamente (ligeledes antedateret den 14.11.1665), som siden er gået tabt. Det er dog næppe sandt, da de ord af Fr. Rostgaard om »Friderici 3. Dispositio Testamentaria af 14. Nov. 1665, som er en Duplikat med C 5. Haand udenpaa«, der er grundlag for Fabricius' antagelse, svarer fuldstændig til den i Rigsarkivet bevarede genpart af gavebrevet: Kongehusets arkiv A 2 Frederik III's børn, prins Jørgen. Fabricius 1920, s. 304-305.

forfatningsret: en enevældig grundlov. I den bredere offentlighed antog man selvfølgelig eksistensen af det lovede politiske testamente, og efterhånden slap det også ud, at det bar titlen Kongeloven.¹⁰

Havde Frederik III ved Kongeloven end reguleret de forfatningsretlige spørgsmål, som efter tidens opfattelse kunne omfattes af en fyrstes politiske testamente, så har han, så vidt vides, ikke efterladt sin efterfølger på tronen nogen konkrete politiske retningslinjer, sådan som det også var almindeligt indenfor rammerne af et politisk testamente.¹¹ Det ville også passe dårligt til den indesluttede og – i hvert fald på skrift – lidet meddelsomme monark. Hvad Frederik III undlod, gjorde Christian V og Frederik IV imidlertid op for.

Christian V's politiske testamente

Christian V's politiske testamente har altid befundet sig på Rosenborg og består af tre bind pergamenthåndskrifter i samme størrelse som det ene på Rosenborg opbevarede eks. af Kongeloven.¹² Håndskrifterne er blevet opbevaret i regalieskabene sammen med Kongeloven, som de både i form og indhold står i nær sammenhæng med.

Det første håndskrift er dateret den 15. april 1683 og bærer titlen: *Welmeente Erindringer oc Maximer for Wore Kongelige Arufe-Successorer, den Kongelig Souverain Arfve Regiering angaaende* (herefter: *Maximer*). *Maximerne* består af en kort fortale og 31 punkter, der i en vis tilknytning til Kongelovens paragraffer gennemgår enevældens indenrigspolitiske grundlag med enkelte udenrigspolitiske udblik. Femten år senere, den 3. marts 1698, tilføjede Christian V egenhændigt en række supplerende bemærkninger: *Remarques som Vie haffuer forgot beffunden disse General maximer til en og anden articuls forbedring med Egen haand at tilfoye* (herefter:

¹⁰ Den 10.2.1671 skrev den tyskfødte svenske diplomat Esaias Pufendorf til Karl XI (dvs. til formynderstyrelsen): »Ebenmeßig will man bey bevorstehender Salbung auf ein Mittel bedacht seyn, summam legis regiæ (denn also hat der letzt verstorbene König seine Verordnung circa successionem hereditariam in regno, und was dem anhängig, die er instar ultimæ voluntatis hinterlaßen, nennen wollen) sine solenni aliqua promulgatione zur Wißenschaft der fürnehmsten im Reich zu bringen, maßen biß hierzu deßen Inhalt niemand alß dem König, Hr. Gabeln und Schumachern bekand gewesen«; Svenska Rikskiv: Germanica 299. Jvf. også Pufendorfs brev af 22.1.1662 til Karl XI i Danske Magazin 5. rk. I (1887-89) s. 375-377 og Fabricius 1920, s. 355-358.

¹¹ Det hos Bang s. 29-30 anførte om Frederik III's testamente må bero på en misforståelse. Bülow foretog sine afskrifter i Kabinetetsarkivet, hvilket fremgår af, at hans afskrift af Christian V's politiske testamente ikke er foretaget efter originalerne på Rosenborg, men efter Ove Høegh-Guldbergs afskrift fra kabinetetsarkivet; Worsaae, forordet. Se også note 1 og 9.

¹² Worsaae, forordet.

Remarques). Tendensen i disse Remarques skal nedenfor karakteriseres.

Det andet bind er dateret den 22. november 1684 og bærer ingen titel, men handler om Slesvig. Det er en formaning til aldrig igen at lade de nyligt inkorporerede gottorpske dele af Slesvig udskille, aldrig give Slesvig som apanage til en kongelig prins og aldrig mere tillade afholdelsen af landdage. I en notits fra 1689 har kongen taget det ydmygende Altona-forlig til efterretning og lagt sagen i Guds hånd.¹³

Det tredje, egenhændige håndskrift er dateret den 5. april 1698, kun godt en måned efter nedskrivningen af Remarques. Det bærer titlen: *Denne Vorisz disposition og hosz følgende articuler haffuer Vii Vorisz Elskelig Kiere Søn Printz Friderich, saa Vel som alle Vorisz Effterkommere udi regeringen velment og faderligen Ville erindret og recomenderet haffue* (herefter: Disposition). Dispositionen består af en fortale og 22 punkter. Den indskærper principperne fra Maximerne, men indeholder desuden flere konkrete indenrigs- og udenrigspolitiske råd end de mere generelt formulerede Maximer.

Som det fremgår af dateringerne, har Christian V's politiske testamente tre lag. Det første lag er Maximerne fra 1683. De er dateret den 15. april, kongens fødselsdag og også datoen for kongens underskrift på Danske Lov. Christian V var på det tidspunkt 37 år og stod i sin manddoms blomst. Bag sig havde han 13 år på tronen, men også en række skelsættende erfaringer: Griffenfeldts fald 1676, skånske krig 1675-79 og et reformarbejde, hvis fornemste frugt var Danske Lov 1683.

Det andet lag er de korte overvejelser 1684 om Slesvig. De er foranlediget af inkorporationen af de gottorpske dele af Slesvig tidligere på året og skal ikke videre beskæftige os her.

Det tredje lag, Remarques og Dispositionen fra 1698, stammer fra kongens sidste år, hvor tanken om døden tilskyndede ham til en sidste gang at formulere grundprincipperne for den enevældige politik, samtidig med at han gav sønnen en række konkrete politiske råd.

Fortalen til Maximerne angiver ikke nogen præcis anledning for nedskrivningen, men der er et par fingerpeg. For det første datoen: Den 15. april 1683, som nævnt kongens fødselsdag og datoen for udstedelsen af Danske Lov. Danske Lov markerer en milepæl i enevældens konsolidering. Den var et »hængeparti« fra Frederik III's tid, som nu endelig kom på plads, og sammen med Kongeloven 1665 repræsenterer Danske Lov den fuldstændige tilpasning af samfundets retsgrundlag til den

¹³ Holger Hjelholt: Inkorporationen af den gottorpske Del af Sønderjylland i Kronen. Kbh. 1945, s. 52-63.

enevældige styreform.¹⁴ I denne sammenhæng danner Maximerne et naturligt supplement. Der kan dog også peges på andre årsager. I fortalen til Maximerne nævner Christian V, at han såvel i privat samtale som på tryk har fornemmet, at »een utidig begierlighed oc attraae, til den forrige Regierings-Art« endnu ikke helt er forsvundet fra undersåtternes hjerter. Christian V tænker her nok frem for alt på den gammeladelige Oluf Rosenkrantz, hvis *Apologia Nobilitatis Danicæ* (*Forsvar for den danske adel*) fra 1681 kongen opfattede som et aristokratisk angreb på enevælden og følgelig behandlede som majestætsfornærmelse. Rosenkrantz dømtes den 2. marts 1682 til at have forbrudt embede og formue og forvist fra København. Selvom kongen mildnede dommen, var Rosenkrantz en ruineret mand.¹⁵ Rosenkrantz var imidlertid ikke den eneste, der blev dømt for politiske forbrydelser i de år. Blot nogle måneder før sagen mod Rosenkrantz tog sin begyndelse med udgivelsen af *Apologia Nobilitatis Danicæ*, var der faldet dom i en anden majestætsfornærmelses-sag: processen mod den satiriske digterpræst Jacob Worm. Worms politiske satirer havde allerede i længere tid haft myndighedernes bevågenhed, og efter et par års jagt på den anonyme satiriker, blev Worm anklaget af generalfiskalen og den 23. februar 1681 dømt til at have forbrudt liv, ære og gods. Også han blev benådet og i stedet deporteret til Trankebar.¹⁶

Hvis Christian V er en smule vag angående anledningen, så er fortalen til gengæld forbilledlig klar med hensyn til Maximernes formål: Belært af såvel historien som af den nævnte utidige kritik af enevælden finder Christian V god grund til »at frycte for, at den Souveraine Kongelige Arffve-Regiering, maatte udi et eller andet stycke, endelig lide nogen anstød, saafremt Wore Arffve-Successorer og Kongelig Posteritæt icke lod sig wære angelegen, med tilbørlig præcaution og forsigtighed den udi stetswarende flor, imod alle onde machinationer [: anslag], at conservere og erholde, og fra Konge til Konge uforkrenckit udi alle sine Rettigheder, Høyheder og prærogativer, usuæcket at transferere«. Enevælden var altså efter kongens opfattelse en truet orden. Det, han frygtede, var ikke en regulær kontrarevolution, men snarere den snigen-

¹⁴ Ditlev Tamm (red.): *Danske og Norske Lov i 300 år*. Kbh. 1983. Samme forår kodificeredes retsplejen i hæren og flåden; N.F. Olsen: *Den landmilitære straffelov 300 år*, i *Militært Tidsskrift* 112 (1983) s. 166-180.

¹⁵ J.A. Fridericia: *En literær Protest mod Enevælden under Christian V*, i *Tilskueren* 9 (1892) s. 441-459; Svend Ellehøj: *Rettens forhold til regeringen. Tiden indtil 1746*, i Povl Bagge, Jep Lauesen Frost & Bernt Hjejle (red.): *Højesteret 1661-1961*. Kbh. 1961, s. 218-301, om sagen mod Rosenkrantz: s. 289-292.

¹⁶ Erik Sønderholm: *Jacob Worm. En politisk satiriker i det syttende århundrede*. Kbh. 1971, s. 199-249.

de erosion af den enevældige magtfuldkommenhed («udi et eller andet stykke, endelig lide nogen anstød»). Denne frygt var ikke ny. Enevælden var knapt nok blevet indført, før man blev opmærksom på risikoen for, at embedsmændene gradvist skulle udhule kongens magtfulde indefra.¹⁷ Enevælden skulle derfor beskyttes mod denne fare og videregives fuldstændig («uforkrenckit») fra monark til monark. Det var med dette for øje, Christian V nedfældede Maximerne.

Efter fortalen begynder Maximerne med en formaning til at overholde Kongeloven, som »er den Kongelige Souverain Arfve-Regierings oc Konge-Dømmets rette uforanderlige fundamental og Grundwolds Low«. Disse ord er et ekko af Danske Lov 1.1.1 og Kongelovens paragraf 3. Også Danske Lov skal tronfølgeren overholde og ikke tillade, at den forandres til skade for den kongelige suverænitet. De følgende paragraffer (§§ 3-5) omhandler retsplejen, og det er karakteristisk, at opmærksomheden – ved siden af den traditionelle omsorg for et uvildigt retssystem – er rettet mod risikoen for, at dommerne i deres embedsudøvelse skal lade »de Kongelige Regalier, Rettigheder oc Høyheder« komme til kort eller på eget initiativ udvise større mildhed, end loven tillader. Det sidste skyldes ikke, at Christian V var ubarmhjertig, men at det var kongens eneret at suspendere loven ved at benåde lovovertrædere. På denne måde demonstrerede kongen helt konkret, hvem der var hævet over lovene, og hvem der var bundet af dem.¹⁸ Særlig opmærksomhed knytter sig til højesteret, hvor generalprokurøren skal fungere som kongemagtens vagthund.

I paragrafferne 6-8 behandles kongemagtens forhold til undersåtterne, sådan som det kom til udtryk ved embedsudnævnelser, adling og rangbestemmelser. I tæt tilknytning til Kongelovens paragraf 4 indskræpes kongens eneret til at disponere over embeder og rang. Nyadling, greve- og friherrestanden, rangforordningen og ridderordnerne fremhæves som kongemagtens støttepiller, og staven brydes over adelsvældens adelsforståelse, fordi der dengang var »een liighed iblant Noblessen«, og kongen ikke frit kunne adle, hvem han ville. Brodden mod den gamle adel er umiskendelig, og enhver form for standsmonopol på bestemte embeder afvises.

Paragrafferne 9-17 omhandler administrative forhold både centralt og lokalt. På førstepladsen står formaning om at have et gehejmekon-

¹⁷ Olden-Jørgensen s. 314-315.

¹⁸ Også Frederik IV vågede skinsygt over dette privilegium; J. Boisen Schmidt: Studier over statshusholdningen i kong Frederik IV's regeringstid 1699-1730. Kbh. 1967, s. 426, note 28.

seil, hvor de vigtigste statssager og frem for alt udenrigspolitikken skal drøftes (§§ 9-10). Paragraf 12 giver et glimrende indblik i kongens statsforståelse: I forordninger etc. skal der »ingen forskiel giøris imellem Kongen og Riget, som udi forrige Regiering er skeet [...] thi Rigerne hører Kongen til som sit Patrimonium [: arvelod] og Eyendom«. Mutatis mutandis er tankegangen identisk med Ludvig XIV's berømte, men apokryfe ord: »L'état, c'est moi«.¹⁹ I samme omgang afvises enhver form for stændermøder eller politisk repræsentation. Kongens ret til at udskrive de skatter, han finder fornødne, understreges (§ 16). På det lokale plan samler opmærksomheden sig om risikoen for, at kongemagten skulle smuldre bort i yderste led: I dronningens livgeding skal kongen forbeholde sig jurisdiktionen (§ 13), og der skal føres opsyn med godsvejernes patronatsret (§ 14); finansembedsmændene skal være rige og uden stor slægt, så de ikke fristes til at udnytte deres position (§ 15), og amtmændene skal afholde sig fra al indblanding i byerne, finanserne og de militære forhold (§ 17). Som en overgang til det militære afsnit pålægges det i paragraf 18 tronfølgeren at fremme landbruget, manufakturernes og handelen, ikke af hensyn til undersåtternes lykke, men for at statsindtægterne skal stige.

Christian V's overvejelser om de militære forhold (§§ 19-26) afspejler ikke kun den almeneuropæiske udvikling mod store, stående hære, et professionaliseret officerskorps, forceret fæstningsbyggeri og oprettelsen af militære magasiner og forsorgsforanstaltninger (f.eks. kvæsthuset). Frem for alt vidner disse paragraffer om, at hær og flåde var et i mindst lige så høj grad indenrigspolitisk som udenrigs- og sikkerhedspolitisk spørgsmål. Hæren udgør en sikkerhed mod indre fjender (§ 19), og spørgsmålet om fæstningskommandanterne behandles indgående: I fredstid skal de alene være undergivet kongen og ikke stå under generalerne. I krigstid må man indrette sig efter forholdene, men kommandanten for Kastellet i København skal altid stå umiddelbart under kongen. Med hensyn til Norge er det ikke tilrådeligt at lade det civile statholderembede hvile på den samme, der varetager den øverste militære kommando. Kongens halvbroder Ulrik Frederik Gyldenløve er dog undtaget fra denne regel. Hvor stor vægt Christian V lagde på at få kvalificerede og loyale officerer (særlig flådeofficerer), fremgår af, at de om nødvendig måtte være af en anden religion (der menes her: katolikker eller reformerte). Det er i dette militære afsnit, kongen anbefaler sine

¹⁹ Fritz Hartung: *L'état c'est moi*, i *Historische Zeitschrift* 169 (1949) s. 1-30; Carl Hinrichs: *Zur Selbstauffassung Ludwigs XIV. in seinen Mémoires*, i Ernst Hinrichs (red.): *Absolutismus*. Frankfurt am Main 1986, s. 97-115.

efterfølgere på tronen altid at have en lille bog med sig med summariske oversigter over regimenternes størrelse, officererne, flåden, civiletaten og finanserne.²⁰

Efter de militære paragraffer, og altså i nær sammenhæng med de sikkerhedspolitiske overvejelser, fremhæves i paragraf 27 Københavns udviste loyalitet i forbindelse med Karl Gustav-krigene 1657-60 og enevældens indførelse 1660. Det understreges, at kongen har stor nytte af København, hvis handelsliv af politiske grunde bør fremmes.

Til slut gennemgås kort principperne for de kongelige børns opdragelse, for ægteskabsalliancer og for udenrigspolitikken. Ikke overraskende insisterer kongen på politisk pålidelige opdragere. Udenrigspolitisk domineres horisonten af fjendskabet med Sverige, og ud over generobringen af de tabte landsdele på den skandinaviske halvø lægger Christian V sine efterfølgere på tronen inkorporationen af hertugdømmerne og erhvervelsen af (hertugdømmet) Bremen og Hamborg på sinde.

Den afsluttende paragraf pålægger endnu en gang tronfølgeren at efterleve Maximerne, »saasom een Konges point d'honneur derudi bestaaer, at hand sine Kongelige Høyheder, Rettigheder oc Jura Majestatis uden nogen Affgang krafftig maintenerer oc forsvarer«. Hvis tronfølgeren »derforuden haffver den sande Guds Fryct, Retferdighed, mildhed oc andre Kongelige Dyder for oyen oc i hiertet«, så vil han og alle hans efterkommere kunne bevare enevælden ubeskåret for efterslægten.

Det er i grunden ganske velvalgt, at Christian V kaldte sine overvejelser »Erindringer og Maximer«. Disse ord angiver et rent praktisk sigte. Deres formål er ikke at fastlægge overordnede teoretiske retningslinjer. Dem havde Frederik III formuleret i Kongeloven. Hensigten med Maximerne er først og fremmest punkt for punkt konkret at gennemgå, hvordan statsstyrelsen skal håndteres, så den enevældige monark forbliver herre over den. Det er denne praktiske orientering, der giver Maximerne den indenrigspolitiske overvægt, for det var trods alt her den største arbejdsbyrde lå.

Da Christian V 15 år senere ajourførte sine Maximer kan man i den aldrende monarks notater iagttage to tendenser. For det første justeres nogle paragraffer i overensstemmelse med de administrative ændringer, der var blevet gennemført. For det andet skærpes en række paragraffer,

²⁰ Sådanne oversigter er bevaret fra 1680 og frem i Rigsarkivet: Landetaten, Krigskollegiet, Kongens håndbøger samt en enkelt i Kongehusets arkiv A 2, Frederik IV's egenhændige optegnelser.

hvor der tages højde for den fare, der truede enevælden i den daglige magtudøvelse. Det gælder især truslen fra den gamle danske adels side (Remarques til §§ 4, 8, 14 & 15). I højesteret bør der f.eks. ikke længere være ligevægt mellem adelige og borgerlige dommere, men de borgerlige bør være i overtal, og generalprokurørens rolle som absolutismens vagthund understreges. Senest ved gennemlæsning af disse Remarques mærker man, at Christian V's frygt i grunden ikke retter sig mod en adelig revolte, men mod de politisk upålidelige danske, gammeladelige embedsmænd. Slagmarken er den civile centraladministration, hvor kongen kæmper for at bevare den reelle magt. Det er også baggrunden for bruddet med kollegialprincippet i forvaltningen i Remarque til paragraf 8: »Saasom vdi Een vel ordoneret suveraine regering alle forsamlinger huor Naaget tracteris, ickun bør at sckee Commissions Viisz, alt saa bør ingen Collegia mere holdisz eller tilstedisz, Ey heller det Naffuen mere vdi acterne brugisz, Vii ville og her det samme haffue erindret og repeteret, som forhen om adelen og borgerstand sagt er Nemmeligen at vdi alle Commissioner saa vit det er giørligt, altid Mere aff den borgerlige, en aff adelen, i seer den gamle, at brugisz, og de Committeredis eller tilforordendisz instruxer tid effter anden Effterseisz«. Der hentydes her til de såkaldte »kommissioner i rådstuen for slottet«, der i Christian V's sidste år udarbejdede en række betænkninger om hovedsageligt erhvervs- og skattepolitiske spørgsmål.²¹ Selvom denne idé, at erstatte kollegierne med kommissioner, forekommer besynderlig og af J. Boisen Schmidt med rette er betegnet som »en flyvegrille«, er den tilgrundliggende tanke klar nok: Kongen følte kollegierne med deres faste rutiner og indspiste personale som en trussel mod enevoldsmagten og så en udvej i de per definition begrænsede, rådgivende kommissioner med skiftende deltagere.

På trods af denne voksende bevidsthed om bureaukратиets farer, kommer den latente, strukturelle konflikt mellem bureaukрати og autokrati kun dæmpet til udtryk. Grundlæggende set er kongemagten i Christian V's øjne dybt afhængig af loyale og kvalificerede topembedsmænd, og han ønsker derfor at henlede opmærksomheden på, at disse udvælges med omhu og uden smålig skelen til byrd eller nationalitet (§ 8), ja for de højere officerers vedkommende også uden hensyntagen til evt. afvigende konfession (§§ 20, 23). Det mest talende vidnesbyrd om Christian V's fundamentale tillid til sine rådgivere er imidlertid, at han forestillede sig, at Maximerne ikke kun skulle læses af den fremtidige konge selv, men

²¹ J. Boisen Schmidt: Kommissionerne i rådstuen for slottet 1690-1705, i Historisk Tidsskrift 11. rk. VI (1960-62) s. 269-312.

evt. også af en af kammersekretærerne eller en eller to af kongens betroede rådgivere. I Dispositionen anbefaler han ligeud, at den dengang 26-årige tronfølger til sin tid drøfter Maximerne og Dispositionen med en af sine gehejmeråder, og i tilfælde af en formynderstyrelse skulle Maximerne og Dispositionen gælde som retningslinjer for den efter Kongeloven af topembedsmænd dominerede formynderstyrelse. Vel var Christian V's politiske testamente stilet til hans efterfølgere på tronen, men ved monarkens side står altid hans betroede embedsmænd. Hvis Griffenfeld-erfaringen har præget Christian V, har den i det mindste ikke medført noget grundlæggende brud i tilliden til embedsmændene. På trods af de berømte ord om, at han herefter ville være sin egen premierminister, fortsatte Christian V med at omgive sig med en perlerække af magtfulde og kompetente rådgivere og embedsmænd, som han holdt på plads gennem en del og hersk-politik. I en vis udstrækning betalte han med det, som for eftertiden må se ud som »mangel på fast ledelse«, men som vel i grunden et udtryk for, at Christian V holdt fast på den enevældige magt, sådan som han nu bedst kunne.²²

Sammenlignet med mange andre politiske testamenter spiller religiøse spørgsmål en ret underordnet rolle i Christian V's politiske testamente. I Maximerne nævnes religionen faktisk kun i forbindelse med ansættelse af officerer, hvis evt. afvigende tro ikke skal komme dem til skade. I Dispositionen nævnes den reformerte dronnings ret til livgeding og reformert gudstjeneste (§ 4), men det understreges, at prins Wilhelm skal opdrages luthersk (§ 5). Desuden anbefales det fortsat at tilstå katolikker og reformerte samvittighedsfrihed og ret til privat gudstjeneste indenfor særligt afgrænsede områder (§ 11);²³ men det var også grænsen for, hvor langt Christian V var rede til at bøje Kongelovens paragraf 1, der pålægger kongen at håndhæve den augsburgske konfession og beskærme rigerne mod kættere, sværmere og gudsbespottere.

Det ville dog være forhastet at slutte fra de indholdsmæssigt overvejende verdsligt orienterede overvejelser til en sækularisering af statsopfattelsen. Årsagen skal snarere søges i de konfessionelt ukomplicerede

²² K.J.V. Jespersen: *Danmarks historie 3. Tiden 1648-1730*. Kbh. 1989, s. 219-221. Om del og hersk-politik jvf. Norbert Elias: *Die höfische Gesellschaft*. Darmstadt 1989, s. 405-415.

²³ Siden 1647 havde der eksisteret en vis religiøs tolerance i forbindelse med de katolske gesandtskabskapeller i København, og fra Frederik III's tid herskede der udstrakt religionsfrihed i Altona og Glückstadt. Fra 1680'erne begyndte man at lempe restriktionerne for jøder, reformerte og katolikker, og i fæstningsbyen Fredericia nød disse trossamfund fri religionsudøvelse; H.F. Rørdam: *Om fremmede Religionssamfunds, især Calvinisternes, Stilling her i landet i Christian V's Tid*, i *Kirkehistoriske Samlinger 3. rk. III* (1881-82) s. 144-169; Th. Lyby Christensen: *Hans Wandals remonstration*, i *Kirkehistoriske Samlinger* 1980, s. 115-135.

forhold i den danske konges riger og lande. Både til indledning og afslutning understreges det nemlig, at Maximerne er et supplement til sand guds frygt, retfærdighed, mildhed og andre kongelige dyder (fortalen og § 31, jvf. også kongens valgprog: *Pietate et justitia, (ved fromhed og retfærdighed)*). Hermed er analysens næste punkt, sammenligningen med andre politiske testamenter, imidlertid foregrebet. Før en videre sammenligning skal Frederik IV's politiske testamente dog tages op.

Frederik IV's politiske testamente

I Dispositionens afsluttende paragraf 22 opstiller Christian V den formodning, at hans efterfølger på tronen ligeledes vil forfatte en Disposition tilpasset de ændrede omstændigheder. I modsat fald anbefaler Christian V, at hans Disposition skal gælde som rettesnor for efterslægten, i givet fald også for en formynderregering. Disse ord tog Frederik IV til sig, og selv om han på mange måder lagde stilen om og gennem en enorm arbejdsindsats satsede mere på direkte kontrol end på del og hersk-taktik, så holdt han grundlæggende fast ved sin fars forståelse af de centrale magtpolitiske spørgsmål. Det fremgår af hans eget politiske testamente, men nok så meget af det faktum, at han lod Christian V's Maximer med tilhørende Remarques oversætte til det sprog, den kongelige familie selv bedst talte og skrev: tysk.²⁴ At han ikke tillige lod Dispositionen oversætte kan skyldes, at Frederik IV havde brudt med en række af de konkrete råd i disse sidste retningslinjer, der jo i øvrigt også rummer mange gentagelser i forhold til Maximerne og Remarques. Der skulle gå næsten en menneskealder, før Frederik IV følte trang til at supplere sin fars politiske testamente. Det skete først, da han den 24. april 1723 satte hånd og segl under sine *Regierungsregeln und Maximen* (herefter: *Regierungsregeln*).

Frederik IV's *Regierungsregeln* er bevaret i original på Rigsarkivet og

²⁴ Afskriften findes i Rigsarkivet: Kongehusets arkiv A 2 Frederik IV's egenhændige optegnelser. Den bærer følgende påtegning: »Diese Regierungs-Regulen und Maximen hat unser in Gott glorwürdigst ruhender Hr. Vater uns zur Nachfolge hinterlaßen, welche wir dan unseren geliebten Erb-Successoren gleichfals wollen recommendirt haben, insonderheit wollen unserer hochgeliebten Gemahlin der Königin May[es]t[ät] und L[ieb]-d[e], bey einer Minderjarigkeit, sich alß Regentin hiernach richten, auch darob halten, daß es von andern ebenmäßig geschehe. Dießes ist auf unßern Befehl übersetzt aus dem Denischen ins Teutsche, als wie folget. Friderich R[ex]«. Den sidste sætning og underskriften er med kongens egen hånd. På grund af henvisningen til en formynderstyrelse må afskriften dateres før prins Christian (VI) blev myndig den 30.11.1712; jvf. Kongeloven §§ 8-14; Edvard Holm: Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720. I-II. Kbh. 1885-86, I, s. 24.

stammer efter alt at dømme fra kabinetsarkivet. De består af et hæfte med 13 beskrevne foliosider af papir. Teksten er stillet op i en fortale og 20 punkter. Det tyvende og sidste punkt er skrevet med kongens egen hånd med kongens underskrift og segl nedenunder.

Med hensyn til en konkret anledning til affattelsen giver Regierungsregeln ikke selv noget fast holdepunkt. Tværtimod står der, at disse Regierungsregeln er fremgået af »lange Experience und fleissige Observationes« (fortalen). Det har dog ikke afholdt den historiske forskning fra at gætte på en konkret anledning, og det skyldes sikkert skriftets hovedbudskab: En indtrængende advarsel mod at anvende den gamle danske eller holstenske adel i nogen højere stilling i den civile eller militære centraladministration.²⁵ Denne stempling af hele den gamle danske og holstenske adel som politisk upålidelig har været en anstødssten for historikerne, ja en gåde der råbte på at blive løst, fordi Frederik IV's frygt for den gamle danske og holstenske adel umiddelbart synes så urimelig og helt ude af proportion.

Det kan ikke undre, at denne frygt og særligt udfaldene mod søhelte- ne Just Juel og Christian Thomesen Sehested måtte falde de nationalt sindede historikere fra forrige århundredes slutning for brystet. A.D. Jørgensen synes at være den første, der mente at have fundet en slags begrundelse. Han ser en sammenhæng mellem Frederik IV's »bekendte testamente, hvis bestemmelser næsten i hver paragraf ånder en så dyb uvilje og mistillid til ridderskabet« og det slesvig-holstenske ridderskabs forsøg på at redde nogle af dets politiske privilegier i forbindelse med Slesvigs inkorporation i kronen.²⁶ A.D. Jørgensens iagttagelse forklarer imidlertid ikke Frederik IV's modvilje mod den gamle danske adel.

Edvard Holm søgte derimod årsagen mere på det personlige plan. Han måtte med beklagelse konstatere, at »Skyggesiderne hos Frederik IV. hans Bornethed og Mistænksomhed, ere næppe nogensinde traadte mere levende frem end i dette bedrøvelige Aktstykke«, og ved en anden lejlighed taler han om »den forbavsende Lidenskab, der gaar igennem dette frastødende Aktstykke«.²⁷ Med hensyn til en forklaring slutter Holm sig til A.D. Jørgensen, men understreger desuden, at Frederik IV nedskrev sine Regierungsregeln under indtryk af afsløringen af Poul

²⁵ I overensstemmelse med samtidig sprogbrug bruger Frederik IV glosen »holstensk«, hvor nøjeregnende historikere ville skrive »slesvig-holstensk«. Man skal næppe se sprogbro- gen som udtryk for inkorporationen af Slesvig 1721.

²⁶ A.D. Jørgensen: Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721, i Historisk Tidsskrift 5. rk. V (1885) s. 117-243, her s. 171.

²⁷ Edvard Holm: Danmark-Norges Historie 1720-1814. I. Kbh. 1891, s. 260; Edvard Holm: Danmarks Riges Historie. V (ca. 1900) s. 110.

Juels landsforræderiske planer i februar-marts 1723.²⁸ Poul Juel er imidlertid ikke nogen synderlig god forklaring, da han som borgerlig plattenslager ikke tilhørte den sortlistede dansk-holstenske adelstand. Og det samme gælder de »medskyldige«, Juel under hård tortur angav: dommere, præsidenter, borgmestre og købmænd i en række norske købstæder. Holms egentlige forklaring befinder sig da også på et dybere personligt plan, idet han kæder Frederik IV's Regierungsregeln sammen med den udskiftning i statsstyrelsens top, som fandt sted i kølvandet på dronning Louises død og Anne Sophie Reventlows påfølgende ophøjelse til dronning i 1721.²⁹

Knud Fabricius ligger på linje med Holm i forståelsen af Regierungsregeln, og det samme gælder J. Boisen Schmidt.³⁰ Også Svend Cedergreen Bech må siges at fortsætte traditionen, selvom han tilføjer to nye elementer til en forklaring: Frederik IV's manglende begavelse og misforholdet mellem de politiske og de socioøkonomiske magtforhold.³¹ Knud Prange har i en lille, men stofmættet artikel gjort opmærksom på, at Frederik IV allerede fra årene 1710-12 begyndte at udnævne sine topembedsmænd i overensstemmelse med principperne i Regierungsregeln. Dette sætter han i forbindelse med forholdet til Anne Sophie Reventlow, som kongen traf i 1711 og giftede sig med til venstre hånd i 1712.³²

Det seneste bud på en forklaring, der også har ført til en ny datering af Regierungsregeln, findes i Birgit Bjerre Jensens disputats om udnævnelsesretten under Frederik IV.³³ Bjerre Jensen afviser de hidtidige forklaringer og sætter i stedet Regierungsregeln i forbindelse med den svenske enevældes fald 1719 efter Karl XII's død. Hendes konklusion

²⁸ Holm 1891, s. 286-297; Holm 1900, s. 110.

²⁹ Holm 1891, s. 46 ff., 255, 261-266.

³⁰ Knud Fabricius taler om kongens »næsten sygelige Mistænksomhed over for højstaaende Embedsmænd« og om hans »uhyggelige Udfald« mod velfortjente gammeladelige officerer; Knud Fabricius: Enevældens Dæmring og den ældre Enevælde. Schultz Danmarks Historie. III. Kbh. 1942, s. 456-457. Boisen Schmidt skriver om Regierungsregeln, at de »er såre forstemmende læsning på grund af deres negative indstilling«, og at »det kan diskuteres, hvor meget denne mistro, der var en virkelig mørk side af kongens personlighed, skyldtes hans eget naturel, og hvor meget den hidrørte fra ydre påvirkninger, f.eks. den udbredte mangel på ærlighed i administrationen, især den lokale, der ikke ansprede til blåøjet naivitet«; Boisen Schmidt 1967, s. 423-425, 436.

³¹ Svend Cedergreen Bech: Oplysning og Tolerance 1721-1784. Politikens Danmarks Historie IX. 3. udg. Kbh. 1977, s. 35-39.

³² Knud Prange: Indfødsretten – en analyse af embedsstanden og adelens nationale rekruttering før og under enevælden, i Personalhistorisk Tidsskrift 96 (1976) s. 1-16. her s. 8-9.

³³ Birgit Bjerre Jensen: Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730. (Administrationshistoriske studier 12) Kbh. 1987, s. 275-277.

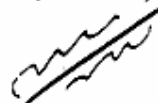
vornehmste Räthe und Bediente in dem Königlichem Conſeil,
und allen Dingen Cancellaren, nebst den beyden Commandan-
ten in Copenhagen und in der Stadelle. Friderichshafen, wie
auch den vornehmsten Generalen und Admiralen, die alß
denn bey der Hand seyn müßten, in Eyd zu nehmen; und
darauff alle übrige Bediente von dem grössten bis
zu dem Niedrigsten, den Eyd der Treue ablegen zu lassen.
Woszu Sie obferiren, daß alle die von einem Range, so
sie in einer Classe stehen, auß nimmast, und darauff
sie von einem andern Classe schwören müßten, und
so weiter. Welcher obem Platz so gut als bey Antritt einer
neuen Regierung gesetzet, und allezeit zu Aufnahme wird,
geliebten Vaters Majestät angepflaget wird. ~ ~ ~

4.

Für allem Dingen müßten Wir Unseren Viel-
geliebten Väter, und künftige gute Successoren namlich
unser Ehrlichster und Gottsaliger Vater zu
helfen, und die Eyer Boten, wie auch die unser Eu-
angelische Tugend beständig zu vertheidigen. ~ ~

3.

Wegen der Bedienten, denen entweder Civil
oder Militair Chergen anvertraut werden müßten,
haben Wir Unseren Vielgeliebten Väter diese Nach-
folgende Einrichtungen zu hinterlassen für Ewige
nöthig erachtet; Und zwar zu erst, daß nimmast
niemast auß nimmast, als Ewigstaus wir einer von
dem alten Dänischen oder Holsteinischen Adel in
der Königlichem Consilio, und auß keinem
andern Art, und unter welchem Pretext so seyn können,

 nimmast

vingenommenen worden. Und dieweil Unser Viregiment
 Voh ja nimm von der Alten Dänischen Noblesse Zuzug
 freimur Raths Consil haben wil, so müßt er nimm sol,
 icher nimm sein, der nicht sonderling refinirt oder intrigant
 ist, und nimm der Landwirthschafft und Insiner conservation
 vorstehet, und sonderlich darday wir ein guter Frel,
 iger Mann ist; Do ist nu der zu am grossen Raths
 Polisen ant erlitten, alß der Alte Gensiner Rats Ot
 to Krabbe ist genomsen, oder der Baron Friderich
 Kragh, der in Norwegen Vice Martshalter genomsen. ~

6.

Do wollen Wir aus Unserer Virgiment Voh
 gar wosinnig und genarnt haben, daß er sein Fag
 Erinn von der Dänischen oder Holsteinischen Noblesse,
 und darday herkunft, zu nimm von darday nachfolgen
 der Chergen oder Functionen, außtwar vor recommendation
 ar aus sein mag, Zuzugern vorsteltt; Und sind
 solche Virnimmungen oder Chergen nachfolgende, alß:

- (1) Ein Ober Secretaire von der Dänischen Cancellley.
- (2) Ein Ober Secretaire von der Teutischen Cancellley.
- (3) Ein Ober Secretaire von der Kriegs Cancellley.
- (4) Ein Gensiner Ober Secretaire.
- (5) Ein Deputirter von der Cammer.
- (6) Ein Deputirter bey dem Land General Commissariat.
- (7) Ein Deputirter bey dem Vor Estats General Commissariat.
- (8) Alß ein General Kriegs Commissarius. Wir darday
- (9) Zu nimm Archivario bey Unseren Archiven.

Und auß darday Virsage haben Wir dem Baron Christian Rantzow sein
 Dimission auß dem Vor Estats Commissariat genur Zuzugern lassen. ~

7.

Fig. 1. Opslag af Frederik IV's Regierungsregeln 1723, Rigsarkivet, Kongehusets arkiv A 2, Frederik IV's egenhændige optegnelser.

lyder: »Frederik IV's testamente var ikke en bizar og sygelig mærkværdighed, som hidtil fremstillet, men en realpolitisk fornuftig reaktion på enevældens fald i nabolandet«. Grundlaget for denne sammenkædning er, at »testamentet ganske rigtigt er underskrevet i april 1723, men at det ikke er forfattet på dette tidspunkt, men derimod i perioden mellem juli 1719 og april 1721«. ³⁴

Denne hypotese er af Erling Ladewig Petersen blevet karakteriseret som »uangribelig« og »en smuk præstation«, og den er blevet knæsat ved at finde optagelse i Knud J.V. Jespersens bind af Gyldendals *Danmarks historie*.³⁵ Ole Feldbæk tager derimod i sit bind af Gyldendals og Politikens *Danmarkshistorie* implicit afstand fra hypotesen ved at følge Holm og sætte Regierungsregeln i forbindelse med udrensningen i kølvandet på Anne Sophie Reventlows ophøjelse til dronning 1721.³⁶ Hypotesen skal her gøres til genstand for nærmere efterprøvelse.

Bjerre Jensens argument for antedateringen af Regierungsregeln er, at »alle daterbare begivenheder, der omtales i testamentet, indtraf i perioden 1715 til juli 1719«. ³⁷ Det gælder Otto Krabbes død den 13. juli 1719, Christen Thomesen Sehesteds afskedigelse som general og »spark opad« 1718 til posten som landdrost i Oldenborg med ærestitel af gehejmeråd, viceadmiral Just Juels død 1715 og generalmajor Christian Juels død 1717. Bjerre Jensen er opmærksom på to undtagelser: omtalen af Christian Rantzaus afskedigelse fra Søetatgeneralkommissariatet den 25. april 1721 og vicesatholder Frederik Krag's afskedigelse den 2. december 1721. Hun hævder dog, at disse to undtagelser repræsenterer senere tilføjelser, idet man af originalen tydeligt skal kunne se, at sætningen om Christian Rantzau er tilføjet senere, og at et oprindeligt »ist« i omtalen af Frederik Krag er blevet rettet til »gewesen«. ³⁸ Dette fører til en terminus post quem på april 1719 (Otto Krabbes død) og en terminus ante quem på april 1721 (tilføjelsen af omtalen af Christian Rantzau). Som det ikke mindst fremgår af påstanden om rettelser i det originale håndskrift, er det Bjerre Jensens opfattelse, at testamentet rent fysisk har foreligget i den nu eksisterende renskrift senest i april 1721, og at det

³⁴ Bjerre Jensen s. 277 og s. 275. Den egentlige argumentation for omdateringen findes i note 36 på s. 370.

³⁵ Erling Ladewig Petersen i *Historisk Tidsskrift* 15. rk. III (1988) s. 370-77, citatet s. 376. Jespersen 1989, s. 317-18. Jespersens opposition ved forsvaret for disputatsen er trykt i *Historie. Jyske samlinger. Ny række* 17,1 (1987) s. 109-129.

³⁶ Ole Feldbæk: *Den Lange Fred 1700-1800*. (Gyldendals og Politikens *Danmarkshistorie* 9) Kbh. 1990, s. 118-121.

³⁷ Bjerre Jensen s. 370 (note 36).

³⁸ Bjerre Jensen s. 370 (note 36) og s. 274 (illustration).

siden er blevet ajourført på de nævnte to punkter for så endelig den 24. april 1723 at blive underskrevet af Frederik IV, der ved samme lejlighed tilføjede et afsluttende egenhændigt afsnit. Denne hypotese lader sig imidlertid ikke opretholde.

For det første har Bjerre Jensen overset, at Frederik IV i paragraf 3 henviser til sit personlige testamente, der bærer datoen 17. maj 1722, over et år senere end hendes terminus ante quem.³⁹ Det er udelukket, at Frederik IV med »das von unß wohlbedächtlich gemachte Testament« kan have ment sit politiske testamente, der i fortalen såvel som i paragraf 2 og paragraf 19 omtales som *Regierungsregeln*. Det er først en langt senere tid, der har knyttet ordet »testamente« til tekster som *Regierungsregeln* (se ekskursen nedenfor).

For det andet holder de palæografiske argumenter ikke. Der er intet grundlag for at påstå, at ordet »gewesen« i omtalen af Frederik Krag er en rettelse fra »ist«. Intet i blækket eller skrivemåden tillader at antage en rettelse, der i givet fald skulle være gået sporeløst hen over papiret (se ill.). Bjerre Jensen har derimod ret i, at sætningen om Christian Rantzau på grund af pladsmangel er skrevet med lidt mindre skrift end det øvrige. Deraf kan dog ikke sluttes, at der skulle være tale om en senere tilføjelse. Hvis man har originalen for sig, kan man se, at klummen er indstreget til højre og venstre med blyantstreger, og linjernes placering er angivet med små prikker i hver ende. Den således markerede klumme er fyldt helt ud på hver eneste side, og der er tilføjet en kustode (: næste sides første ord) og en dekorativ »snølle« nederst på hver side. Til al overflod er de enkelte afsnits afsluttende linjer, der ikke når ud til marginen, også fyldt ud med »snøller«. Meningen med dette har sikkert ikke kun været at fremstille et æstetisk tiltalende skriftbillede, men også at lave en tekst, hvor enhver tilføjelse øjeblikkeligt ville kunne ses. En evt. tilføjelse ville nemlig afsløre sig ved at stå udenfor klummen, og det er ikke tilfældet

³⁹ *Regierungsregeln* § 3: »Wann nun der alwaltende Gott und Herr aller Herren, nach seinem unerforschlichem Rath, durch einen seeligen Todt unß von hinnen genommen, und unseren vielgeliebten Sohn auff unseren alsdann erledigten Thron gesetzt hat; wird derselbe sogleich das von unß wohlbedächtlich gemachte Testament eröffnen, und selbigem so auffrichtig und getreulich nachleben, wie er an jenem grossen Tage, vor dem Richter aller Welt es zu verantworten gedencket«. Den indtrængende tone skyldes, at Frederik IV i testamentet havde draget omsorg for dronning Anne Sophie og nu frygtede, at sønnen ville hævne sig på sin stedmoder ved at omstøde faderens testamente. Som en sikkerhedsforanstaltning lod kongen yderligere testamentet underskrive og besegle af tre af sine topembedsmænd, og den 25.2.1725 fik han kronprinsen til gennem en påtegning på testamentet at binde sig til at overholde det, men lige meget hjalp det. Frederik IV's testamente er aftrykt i *Danske Magazin* 5. rk. II (1889-92) s. 243-250. Jvf. i øvrigt Charlotte Dorothea Biehls karakteristik af Frederik IV og Christian VI i *Historisk Tidsskrift* 3. rk. IV (1865-66) s. 151-204.

med de to linjer om Christian Rantzau: De holder sig indenfor den indstregede klumme. Når disse linjer står med lidt sammentrængt skrift, skyldes det et rent æstetisk hensyn. Som det fremgår af kustoden nederst på siden, danner de to linjer om Christian Rantzau afslutningen på paragraf 6. Havde skriveren ikke presset skriften lidt, ville han have skullet begynde den følgende side, der i øvrigt er en venstreside, med en »horeunge« (: en afsluttende linje øverst på en side). Dette undgik han ved at presse teksten lidt sammen.

Sammenfattende må man konstatere, at intet taler imod at datere Frederik IV's *Regierungsregeln* efter kongens egenhændige underskrift den 24. april 1723. Omtalen af Frederik IV's testamente af 17. maj 1722 viser, at teksten umuligt kan være skrevet før denne dato, og der kan ikke konstateres rettelser i originalen.

Denne afvisning af Bjerre Jensens tese betyder ikke, at det er umuligt at komme videre end Edvard Holm og den ældre tradition, men først er det på sin plads med en kort indholdsanalyse.

Fortalen er udformet som en hilsen til kronprins Christian, der formanes til at overholde *Regierungsregeln* som en grundlov («alß ein Fundamentalgesetz, heylig zu observiren»). Det angives, at disse *Regierungsregeln* er frugten af lang erfaring og flittige iagttagelser (»durch lange Experience und fleissige Observationes erlernet«). Deres formål er at tjene til suverænitets bevarelse og undersåtternes velfærd. Paragraf 1 henviser til Kongeloven for nærmere forklaring af suverænitets væsen, og paragraf 2 anbefaler tronfølgeren Christian V's *Maximer* på linje med Frederik IV's egne *Regierungsregeln*. Man må antage, at den ovennævnte tyske oversættelse af Christian V's *Maximer* og *Remarques* har været opbevaret sammen med *Regierungsregeln*. Paragraf 3 formaner indtrængende kronprinsen til at overholde Frederik IV's personlige testamente. Baggrunden for dette er, at Frederik IV i sit personlige testamente af 17. maj 1722 søgte at sikre sin elskede dronning Anna Sophie (Reventlow), som sønnen hadede af et godt hjerte.⁴⁰ Desuden anbefales det ved tronskiftet uden tøven at tage de højeste civile og militære embedsmænd i ed. Dette råd går igen i Christian V's *Disposition* paragraf 2, og blev også praktiseret af Frederik IV selv ved tronskiftet 1699. Paragraf 4 formaner til en kristelig livsførelse og til at forsvare den rene evangeliske lære (jvf. Kongeloven § 1).

De næste 11 paragraffer, der udgør hoveddelen af *Regierungsregeln*, er én lang advarsel mod at anvende den gamle danske eller holstenske adel i statens højere embeder. I gehejmekonseilet skal der højst være én

⁴⁰ Jvf. note 39.

af den gamle danske adel, og han bør være en enfoldig hædersmand med forstand på landbruget (§ 5). Hele den øverste civiletat skal være rensset for den gamle danske og holstenske adel (§ 6), og det gælder også hoffet, hvor dens medlemmer end ikke må tillades at være virkelige (dvs. fungerende) kammerjunkere eller kammerpager (§ 7). Den gamle danske eller holstenske adel skal ligeledes være udelukket fra posten som general for infanteriet eller kavaleriet (§ 8), fæstningskommandant (§ 9), kommandør i Kastellet (§ 10), kaptajn for garden til hest, til fods eller grenadergarden (§ 11), artillerichef (§ 12), chef for Landkadetakademiet eller et af kadetkompagnierne (§ 13), generaladmirallieutenant eller generaladmiral (§ 14) eller ansvarlig for Holmen (§ 15).

Paragraf 16 advarer mod at give nogen amtmand eller stiftsamtmand militær befalingsmyndighed, ligesom en officer heller ikke sideløbende må varetage noget civilt embede. Christian V var i sine Maximer inde på den samme tanke (§§ 17 og 21). Paragraf 17 anbefaler bibeholdelsen af systemet med rytterdistrikterne, og paragraf 18 foreslår opsætning af stendiger til afgrænsning af krongodset.

Paragraf 19 gentager advarslen mod den gamle danske og holstenske adel, men lader forstå, at den ikke skal være udelukket fra andre stillinger i staten, ligesom man af og til kan tilstå dens medlemmer en højere ærestitel eller rang, så længe man ikke gør nogen anden uret. Den afsluttende paragraf 20, der er skrevet med kongens egen hånd, ønsker blot kronprinsen Guds timelige og evige velsignelse.

Undervejs er gehejmeråd Otto Krabbe (1641-1719) og baron Frederik Krag (1655-1728) blevet fremhævet som gode, ærlige mænd (velegnede til gehejmekonseilet), mens baron Christian Rantzau (1684-1771) er blevet nævnt som én, der af principielle grunde måtte fjernes fra Søetatskommissariatet. Admiral Christen Thomesen Sehesteds (1664-1736) forflyttelse fra posten som leder af Landkadetakademiet til stillingen som admiral og siden til posten som overlanddros i Oldenburg begrundes med, at han »er et spidsfindigt, onskabsfuldt og intrigant menneske, der alligevel ikke bibringer ungdommen andet end skadelige grundsætninger«. ⁴¹ Af samme skuffe var viceadmiral Just Juel (1664-1715) og generalmajorerne Christian (1668-1717) og Gregers Juel (1667-1731), der alle bar den gamle surdej (: lære, jvf. Matt 16,6) i deres hjerte.

Frederik IV mente det alvorligt med sine Regierungsregeln. Hvor alvorligt fremgår af, at han to gange (i fortalen og den rekapitulerende

⁴¹ Regierungsregeln § 13: »ein raffinirter, maliticeuser und intriguanter Mensch ist, der ohnedem der Jugend nichtes alß böse Principia beybringet«.

§ 19) formaner kronprinsen til at efterleve dem som en »Fundamentalgesetz«, samme glose, som i paragraf I anvendes om Kongeloven!

Som det med al tydelighed fremgår af indholdsreferatet, anså Frederik IV den gamle danske og holstenske adel for helt igennem politisk upålidelig. Selvom tonen er skarpere, ligger hans standpunkt i forlængelse af faderens, og det bør erindres, at Christian V med alderen ikke blev mildere stemt mod den gamle danske adel. Der er dog en ganske afgørende forskel på de to monarkers frygt for den samme sociale gruppe. Christian V frygtede som nævnt først og fremmest de adelige civilebedsmænd f.eks. i højesteret og godsejerne ude i landet. Han frygtede den snigende udhuling af den enevældige magtfulde i den daglige administration. Frederik IV's frygt rettede sig derimod overvejende mod de gammeladelige officerer. Han frygtede et militærkup. Dette fremgår af den detaljerede opregning af alle de militære bestillinger, den gamle danske og holstenske adel skulle være udelukket fra, og i paragraf 8 siges det ligeud: »På samme måde skal Vor højt elskede søn også være velmenende advaret imod, så længe han lever, at betro kommandoen af kavaleriet eller infanteriet til en general, der nedstammer fra eller er født af den gamle danske eller holstenske adel – og langt mindre skal han udnævne en sådan mand til over-general. *For hvis en sådan mand på den måde fik mulighed for at råde over hele hæren, ville hele kronens suverænitet og velfærd afhænge af ham og være i yderste fare.* Og derfor er det rådeligt, at man ikke lader dem opnå sådanne stillinger og magt, for således går man den sikreste vej. For den, der vel overvejer de slemme følger, det kunne få, han vil se, at man må være forsigtig og tænke på enden, så man ikke til sin tid skal angre det« (min kursivering).⁴²

Ved en første gennemlæsning af Regierungsregeln bliver man slået af den nærmest maniske modvilje mod den gamle danske og holstenske adel. Det er også nærliggende at affærdige Frederik IV's frygt som virkelighedsfjern og patologisk. Man bør dog ikke lade umiddelbare,

⁴² Regierungsregeln § 8: »So muß auch wohlmeinend hierdurch unseren vielgeliebten Sohn gewarnet haben, sein Lebtage keinen nicht alß General von der Cavallerie, so wenig alß von der Infanterie, das Commando anzuvertrauen, viel weniger noch einen höhern Generalperson zu setzen, so von der alten dänischen Noblesse, oder holsteinischem Adel, seine Extraction hat oder geboren ist. Weilen wann ein solcher die gantze Armée solchergestalt zu seiner Disposition bekäme, die gantze Souveraineté und Wohlfarth der Crone, daran hängen, und in der eussersten Hazard gerathen würde. Und ist es dieserwegen rathsamer, daß man sie nicht zu dergleichen Functionen und Gewalt kommen lasse; darmit man den sichersten Weg gehe. Denn wer die böse Suiten, so daraus entstehen könten, wohl consideriret, der wird finden, daß man sehr vorsichtig thut, das Ende zu bedencken, darmit es einem nicht einmahl gereüwen möge«.

følelsesmæssige reaktioner afholde sig fra at forsøge at give en rationel tolkning af Frederik IV's Regierungsregeln. I denne situation hjælper en sammenligning med andre, lignende kilder videre.

Hohenzollernes politiske testamenter

Sammenligner man Christian V's og Frederik IV's politiske testamenter med andre samtidige politiske testamenter, kan der gøres flere iagttagelser. For det første tilhører de ikke den ovenfor behandlede type politiske testamenter, som var en fast institution blandt det tyske riges territorialfyrster, og som Frederik III's testamente angående successionen i hertugdømmerne 1652 er et eksempel på (det politiske testamente som »forfatningsækvivalent«). Derimod ligger de ret tæt op ad de brandenburg-preussiske kurfyrsters og senere kongers (Hohenzollernes) klassiske politiske testamenter. En sammenligning bygger dog ikke på, at der består nogen form for materiel forbindelse. De danske konger og i endnu højere grad kurfyrsterne og kongerne af Brandenburg-Preussen bevarede deres politiske testamenter som statshemmeligheder, der i modsætning til f.eks. kejser Karl V's eller Richelieus politiske testamenter hverken cirkulerede i afskrifter eller kom i trykken før det 19. århundrede.⁴³

Rækken af Hohenzollernes politiske testamenter begynder med Frederik Wilhelms (den Store Kurfyrstes) *Väterliche Ermahnung* (herefter: *Ermahnung*). Den er dateret den 19. maj 1667 og består af en række råd til sønnen, så at »regeringen ikke vil være ham en byrde, men synes helt let, og at han ikke vil være nødt til at lære det af sine embedsmænd, men selv besidde den nødvendige kundskab«.⁴⁴ Allerede i denne indledende formulering aner man den Store Kurfyrstes bevidsthed om, at en re-

⁴³ Frederik den Stores to Testaments Politiques måtte endda vente til efter det tyske kejserriges fald 1918. Richard Dietrich (udg.): *Die politischen Testamente der Hohenzollern. (Veröffentlichungen aus den Archiven preussischer Kulturbesitz 20)* 1986, s. 6-10; Karl Erich Born: *Die Politischen Testamente Friedrichs des Großen*, i *Deutsche Marine Institut (red.): Seemacht und Geschichte. Festgabe zum 80. Geburtstag von Friedrich Ruge. Bonn-Bad Godesberg* 1975, s. 13-28. Hohenzollernes politiske testamenter foreligger i flere udgaver, hvoraf Richard Dietrichs ovenfor anførte tekstkritiske udgave med udførlig indledning og en (ikke altid pålidelig) paralleloversættelse af de franske tekster af Frederik den Store, er den bedste. Nogle år før denne udgave, udkom i serien DTV Dokumente Richard Dietrich (udg.): *Politische Testamente der Hohenzollern. Köln* 1981. Denne paperback-udgave giver kun Frederik den Stores politiske testamenter i oversættelse, men svarer i øvrigt stort set til den senere tekstkritiske udgave.

⁴⁴ »Ihme Seine Regierung nicht schwer sonderen ganz leicht fur kommen, auch solches von seinen dieneren nicht zu lernen haben wirdt, sondern selbst die wissenschaft haben kan«; Dietrich 1986, s. 180.

gerende fyrste altid må kæmpe hårdt for at bevare sin uafhængighed i forholdet til sine øverste embedsmænd og rådgivere. Det er noget, Christian V ville kunne nikke genkendende til. For selvom der selvfølgelig er store forskelle mellem den Store Kurfyrstes og Christian V's politiske testamenter, forskelle der ikke mindst bundet i de to herskeres forskellige stilling i forhold til deres undersåtter både religiøst og politisk, så repræsenterer de begge en styreform, hvor fyrsten regerer ved hjælp af et gehejmekonseil (modsat kabinetsstyre). Efter at have afhandlet de komplicerede religiøse spørgsmål, som udsprang af, at hohenzollerne siden 1613 var reformerte, mens deres undersåtter for størstedelens vedkommende var lutheranere eller katolikker, kommer den Store Kurfyrste efter et kort afsnit om retsplejen (modsvarende Maximerne §§ 2-5) til det vigtige spørgsmål om fyrstens rådgivere og deres kvalifikationer, »fordi en fyrstes prestige afhænger af, hvilke rådgivere han vælger«. ⁴⁵ Kurfyrstens overvejelser på dette punkt svarer til Christian V's Maximer §§ 9 & 10, men hvor Christian V indskrænker sig til kraftigt at anbefale et gehejmekonseil og til at indskærpe nødvendigheden af politisk loyale rådgivere, der kan holde tand for tunge, »efftersom le secret er l'ame des affaires« (Maximerne § 9), er den Store Kurfyrstes overvejelser koncentreret om rådgivernes øvrige kvaliteter, de konkrete procedurer (votering m.m.) samt ikke mindst en række råd om, hvordan sønnen skal undgå favoritter og klikdannelse i rådet. Hensigten med disse formaninger er, at råderne »alene er afhængige af Jer og af ingen anden«. ⁴⁶ Rådgiverne var altså i mindst lige så høj grad mod- som medspillere, og det er betegnende, at ethvert råd til sønnen om at læse det politiske testamente sammen med en af sine betroede rådgivere mangler.

I modsætning til Christian V befatter den Store Kurfyrste sig ikke med den øvrige central- eller lokaladministration, men går over til et længere afsnit med udenrigspolitiske analyser og råd, som kun i begrænset grad genfindes i Christian V's Maximer og Dispositionen (Maximerne §§ 29 & 30, Dispositionen §§ 15-16). Begge er de dog enige om, at udenrigspolitikens grundlag er landets militære styrke. Den Store Kurfyrste udtrykker det i følgende ord: »Alliancer er ganske vist gode, men egne kræfter er endnu bedre, dem kan man stole på, og en fyrste bliver ikke

⁴⁵ »weil eines herrn Reputation daran henget, was Er vor Rhate erwellet«; Dietrich 1986, s. 185.

⁴⁶ »Verstattet Eueren Dienern auch nicht das Sie factiones, vndt Ihnen einigen anhang machen, Alle Ewere Rathe vndt bediente haltet dahin, Das Sie alleine von Euch dependiren vndt von keinen anderen, So werdet Ihr woll vndt glücklich in Euerer Regierung fahren«; Dietrich 1986, s. 186.

anset for noget, hvis han ikke selv råder over ressourcer og folk«. ⁴⁷ Den samme tankegang genfindes – med en karakteristisk større betoning af det indenrigspolitiske – i Christian V's overvejelser om nødvendigheden af en stor, stående hær: »thj foruden, at de [: kongens efterkommere] nest Guds hielp, derwed kand herske oc regiere udi sickerhed imod onde machinationer [: anslag] aff Naboerne oc andre, saa gifver det oc respect [: status] oc consideration hos fremmede Potentater, naar de seer, at mand altid er j god postur oc kriegs forfatning« (Maximerne § 19). Hos den Store Kurfyrste følger et længere afsnit om fæstninger, magasiner og fæstningsbyggeri, hvor de enkelte garnisoners størrelse i krig og fred specificeres. Ligheden med Christian V's overvejelser er slående. Det er kun de konkrete forskelle mellem en landmagt og en sømagt, der gør forskellen. Og de militære spørgsmåls betydning blev ikke mindre med tiden. Da Christian VI i 1698 forfattede sine Remarques, var hans afsluttende formaning en indskærpelse af, at hær, flåde og artilleri »altid vdi god estat holdisz, og vel betalisz, saa og flittig excerceris, festningerne vedlige holdisz, baade med magasin de gere et debujsje [: ammunition og proviant]«.

Skal denne sammenligning kort sammenfattes, kan man sige, at Christian V og den Store Kurfyrstes politiske testamenter udviser grundlæggende ligheder, der afspejler strukturelle grundvilkår for Nordeuropas mellemstore magter i slutningen af det 17. århundrede. Fyrsten regerer ved hjælp af sit gehejmekonseil, hvor alle vigtige sager drøftes. Det gør fyrstens forhold til sine øverste rådgivere til et magtpolitisk omdrejningspunkt. Gehejmeråderne og de andre topembedsmænd har de facto overtaget stændernes rolle som kongens med- og modspillere, og centraladministrationen er den nye slagmark, hvor fyrsten må kæmpe for at fastholde den reelle magt. Konkret bliver problemet: Hvordan skal embedsmændene udvælges og styres, så deres kompetence og uafhængighed (dvs. ene afhængighed af fyrsten) sikres?

Et andet fællestræk er statslivets stadig tiltagende militarisering. De voksende hære og de deraf følgende finansielle og administrative problemer – magtstaten om man vil – medførte en gradvis ommøblering af fyrsternes virksomhed og bevidsthed. Udenrigspolitiske og militære spørgsmål fik større og større betydning og fortrængte med tiden næsten fuldstændig den direkte omsorg for retsplejen, som en generation eller to tilbage havde været fyrstens første og største pligt næst efter at op-

⁴⁷ »Alliancen seindt zwahr gutt, aber eigene krefte noch besser, darauff kan man Sich sicherer verlassen, vndt ist ein herr in keiner consideration, wan er selber nicht mittel vndt volck hatt«; Dietrich 1986, s. 191.

retholde den sande tro. At Christian V's valgsprog lød *Pietate et justitia* (*ved fromhed og retfærdighed*) er for så vidt et typisk eksempel på »ideologisk efterslæb«, for han afholdt sig fra at dømmes i højesteret og fulgte heller ikke sin bedstefaders linje i spørgsmål om kirketugt.

Sammenligningen med den Store Kurfyrstes Ermahnung sætter imidlertid også visse forskelle i relief. Det er iøjnefaldende, at det udenrigspolitiske fylder langt mindre hos Christian V end hos den Store Kurfyrste. Christian V's udenrigspolitiske sorger var enkle at definere: Gottorp og Sverige samt de gamle krav på Bremen og Hamborg. Det er mere revanchisme end ekspansionisme, og der findes ingen generelle udenrigspolitiske overvejelser eller erobningsplaner i stil med dem, den Store Kurfyrstes efterlod sig.⁴⁸ Det var ikke mindst på grundlag af dette træk, den tyske historiker Fritz Hartung afsluttede sin gennemgang af den Store Kurfyrstes politiske testamente med at fremhæve hans »kraftfulde personlighed med dens kreative vilje til magt«.⁴⁹

En andet punkt påkalder sig større interesse. Christian V's opmærksomhed omfatter hele den statslige administration, og han var sig bevidst, at der også på lokalt plan måtte kæmpes for at bevare den reelle enevældige magt. Den Store Kurfyrstes opmærksomhed gælder derimod kun centraladministrationens kerne: gehejmekonseilet. Det betyder selvfølgelig ikke, at den Store Kurfyrste ikke befattede sig med administrationen under højeste niveau, men netop fordi de politiske testamente med undtagelse af Frederik den Stores *Testaments politiques* 1752 og 1768 ikke er systematiske og udtømmende statsskrifter, giver de et værdifuldt indblik i deres respektive forfatters fremmeste sorger. Det må derfor være berettiget at konkludere, at Christian V's magtpolitiske bevidsthed omfattede større dele af det voksende statsapparat, mens den Store Kurfyrste på det udenrigspolitiske felt udviste større overblik.

⁴⁸ Dietrich 1986, s. 190-194 (Ermahnung), s. 205-210 (det såkaldte Entwurf zur Erwerbung von Schlesien ca. 1670).

⁴⁹ »Es [: det politiske testamente] gibt uns vielmehr einen Einblick in ein Leben voll Mühe und Arbeit, in ein langsames Werden und Reifen, in ein tastendes und nicht immer einheitliches und sicheres Sichorientieren in der Welt; aber all das Schwankende und Irrende, das der Mittwelt wohl das rechte Verständnis für das Wesen des Kurfürsten oft genug erschweren mochte und auch heutzutage noch den Historiker befremden mag, wird überstrahlt durch die gewaltige Persönlichkeit mit ihrem schöpferischen Willen zur Macht«; Fritz Hartung: Die politischen Testamente der Hohenzollern, i Fritz Hartung: Volk und Staat in der deutschen Geschichte. Gesammelte Abhandlungen. Leipzig 1940, s. 112-148, citatet s. 121. Ved bedømmelsen af det belastede udtryk »Wille zur Macht« bør man være opmærksom på, at ordene oprindeligt er skrevet i 1913. Richard Dietrichs forsøg på at nedtone betydningen af erobningsplanerne i den Store Kurfyrstes og Frederik den Stores politiske testamente og forsvare dem mod anklagerne for ekspansionisme og militarisme forekommer hårtrukket; Dietrich 1986, s. 129-147.

Hvor forståelsen af Christian V's politiske testamente uddybes ved en sammenligning med den Store Kurfyrstes politiske testamente, er det naturligt at sammenligne Frederik IV's politiske testamente med de første konger af Preussen, Frederik III/I's og Frederik Wilhelms (Soldaterkongens) politiske testamenter.

Som det ovenfor er vist, skal Frederik IV's *Regierungsregeln* ses i nær sammenhæng med Christian V's *Maximer*. Frederik IV vedgår udtrykkeligt arv og gæld under henvisning til Christian V's *Maximer*, »som vi også troligt har efterlevet og kun af presserende og særlige årsager har ændret noget på«. ⁵⁰ Det samme stærke udtryk for kontinuitet finder man hos kurfyrste Frederik III (fra 1701 kong Frederik I af Preussen). Han forfattede i 1698 nogle *Statsmaximes, wornach meine Nachkommen sich richten können* (herefter: *Statsmaximes*), der direkte anbefaler efterkommerne på tronen (og en evt. formynderstyrelse) ofte at læse den Store Kurfyrstes *Ermahnung*. ⁵¹ Ligesom det er tilfældet med Frederik IV's *Regierungsregeln*, kan Frederik III/I's *Statsmaximes* forekomme ubehjælpelige og usammenhængende, hvis man ikke hele tiden holder sig for øje, at de ikke skal erstatte, men kun supplere forgængerens værk. Dette kommer også til udtryk ved, at de udenrigspolitiske overvejelser, der jo ifølge sagens natur til stadighed måtte ajourføres, fylder temmelig meget i *Statsmaximes* og i Frederik III/I's såkaldte *Zweite Ermahnung* fra 1705 aldeles dominerer.

Med kong Frederik Wilhelms (Soldaterkongens) *Instrukcion wie sich mein Successor von der Kron Preussen nach mein toht sich zu richten hat* (herefter: *Instrukcion*) af 22. januar 1722 for sin søn, den senere Frederik II (Frederik den Store), træder man ved første øjekast ind i en ny verden. Flere af de politiske testamenter giver et stærkt indtryk af forfatterens personlighed, og kontrasten mellem den pragt- og ceremonielskende Frederik III/I og den bryske soldaterkonge Frederik Wilhelm står levende for læseren. Det er fra Frederik Wilhelms *Instrukcion*, de berømte ord stammer: »den ein Regente der mit honneur in die weldt Regiren will, mus seine affehren alles selber tuhn«, og: »Accordiren sie [: provinserne] es de bonne grace guht, mahen sie difficultet, so hat euch Gott Ja Suwerein gemacht«. ⁵² Væk er den selvfølgelige respekt for de forskellige landsdeles privilegier og love, som endnu Frederik

⁵⁰ *Regierungsregeln* § 2: »Welchen wir auch getreulich nachgelebet, und in derselben, ohne hochdringende und gar besondere Ursachen keine sonderliche Veränderungen vorgenommen haben«.

⁵¹ Dietrich 1986, s. 216.

⁵² Dietrich 1986, s. 224, 226-227. Som retstavningen lader ane, er *Instrukcion* skrevet med kongens egen hånd.

III/I lagde sin efterfølger på sinde.⁵³ Borte er den fundamentale tillid i samarbejdet med topembedsmændene. Gehejmekonseilet nævnes ikke, for Frederik Wilhelm havde indført kabinetsstyre. Ligheden med Frederik IV er på flere punkter slående, f.eks. når Frederik Wilhelm lægger sin søn på sinde selv at styre finansforvaltningen og hæren og ved tronskiftet at foretage en generel beskæring af alle civiletatens lønninger. Formålet med denne strategi var udtrykkeligt, at alle statens militære og civile embedsmænd skulle forstå, at de skyldte kongen alt og alene var afhængige af ham og ikke af hans topembedsmænd. Dette ville Frederik IV kunne nikke bifaldende til.⁵⁴

Interessantere end lighederne mellem de to er dog forskellene, eller rettere sagt deres forskellige løsninger på grundlæggende set samme problem: adelen. Frederik Wilhelm er sig fuldt bevidst, at langt fra alle adelige er politisk pålidelige. Blandt den preussiske adel er det særligt slægterne Finck og Dohna, i Altmark slægterne Schullenburg, Alvensleben, Bismarck og Knesebeck, man skal tage sig i agt for. Den preussiske adel er velbegavet, men falsk og snedig. I Kleve og Mark karakteriseres de adelige som dumme okser og ondskabsfulde som djævelen selv. De adelige fra Altmark er slemme, ulydige og genstridige folk, og dem fra Magdeburg og Halberstadt er næsten endnu værre, for de er tillige intrigante, falske og fordrukne! I Minden, Ravensberg, Tecklenburg og Lingen er adelen så dum og indbildsk, at den ikke kan bruges til noget. Kun adelen i Pommern, Neumark, Mittelmark og Priegnitz kan Frederik Wilhelm sige god for uden forbehold.⁵⁵

Hvor Frederik IV valgte at holde den gamle danske og holstenske adel borte fra alle højere stillinger i det civile og militære bureaukrati, valgte Frederik Wilhelm imidlertid den modsatte strategi: »Min efterfølger skal have det som et politisk mål og stræbe derefter, at adelen og greverne fra alle hans provinser og i særdeleshed fra Preussen skal bruges i hæren, og deres børn optages blandt kadetterne. Det vil styrke hæren og gøre hans lande fredeligere. Min efterfølger skal kun tillade ganske få at rejse til udlandet, med mindre de allerede står i Jeres tjeneste, men hvis de faktisk er i Jeres tjeneste, og I ikke er i krig, så kan I godt lade nogle rejse til fremmede lande. Min kære efterfølger vil have den fordel, at hele

⁵³ Dietrich 1986, s. 214, ligeledes den Store Kurfyrste: Dietrich 1986, s. 183, 198.

⁵⁴ Dietrich 1986, s. 223-224; Bjerre Jensen s. 35-37.

⁵⁵ Dietrich 1986, s. 227-232; Peter Baumgart: Der Adel Brandenburg-Preussens im Urteil der Hohenzollern des 18. Jahrhunderts, i Rudolf Endres (red.): Adel in der Frühneuzeit. Ein regionaler Vergleich. (Bayreuther historische Kolloquien 5) Köln 1991, s. 141-161.

adelen fra ungdommen af er opdraget i Jeres tjeneste og ikke kender anden herre end Gud og kongen af Preussen«. ⁵⁶ Med andre ord: Hvor Frederik IV ser hæren som enevældens sidste og afgørende sikkerhed mod den danske og holstenske adel og derfor er særlig opmærksom på at holde den ude derfra, vælger Frederik Wilhelm at bruge hæren som et integrationsinstrument overfor den stand, han lige så vel som den danske konge så på med mistænksomhed.

Forståelig paranoia?

Frederik Wilhelms ovenfor citerede ord giver anledning til at overveje, om en fundamental mistro til adelen, fyrstemagtens fødte med- og modspillere, overhovedet er noget, der kræver en særlig forklaring. For at sætte tingene yderligere i relief, kan man kaste et blik på den senere kejser Josef II's *Réveries* fra 1763. ⁵⁷ På en måde er dette »regeringsprogram« lige det modsatte af et politisk testamente, for det stammer ikke fra oplysningskejserens modne år, men er et lille ungdomsskrift. I sin uforblommede tale om politiske mål og midler ligner disse *Réveries* imidlertid på mange måder et politisk testamente. I dem fremstiller Josef II sig selv som en hersker, der ønsker sig den enevældige magtfulde for at kunne tjene staten bedst muligt. For at opnå denne nødvendige magtfulde sætter han sig for først og fremmest at »ydmyge og ruinere højadelen«. Ja, »med hensyn til ydmygelsen af højadelen, som jeg anser for det mest nyttige og nødvendige, så er det en ting, man knapt nok bør sige til sig selv i enrum, men som man bør have for øje i alle sine hand-

⁵⁶ »Mein Successor mus das vor eine Politicke halten und sich dahin zu bearbeiten, das aus alle seine Prowincen und in Species Preussen die von adel und graffen in die armée amplogieren und die Kinder unter die Kadets geseßet werden, ist formidable for sein dinst und armeé und ruhiger in seinnen Lender. Mein Successor mus auch sehr wenigen Permettiren in fremde lender zu Reissen, den sie vorhero schon in eure dinsten sten müßen, wen sie aber würllich in euer dinsten sein und Ihr nicht in Krig seit alsden Ihr etliche in fremde lender reißen laßen Können, ist guht. Mein lieber Successorwierdt den fortell haben, das der gantze adell im eure dinsten von Jugent auf darinnen erzoghen werden und Keinen herren Kennen als Gott und den Köhnig in Preussen«, Dietrich 1986, s. 229.

⁵⁷ Derek Beales: Joseph II's *Réveries*, i *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs* 33 (1980) s. 142-160. Også Frederik den Stores politiske testamenter indeholder afsnit, der bærer titlen *Reveries (politiques)*, og i begge tilfælde bruges ordet »*réverie*« i overensstemmelse med det 18. århundredes sprogbrug som betegnelse for fremtidsovervejelser af mere generel art, hvis drømmekaraktter kun består i, at de ikke umiddelbart lader sig realisere; Erika Bosbach: Die »*Réveries politiques*« in Friedrich des Grossen politischem Testament von 1752. (*Kölner historische Abhandlungen*) Köln 1960, s. 112-114.

linger«. ⁵⁸ Selvfølgelig beviser denne parallelitet ikke noget i sig selv, men Frederik IV's mistro overfor den gamle danske og holstenske adel bliver mindre exceptionel og kan næppe betegnes som sygelig.

Man kunne også spørge sig selv, om et vist mål af »paranoia« ikke er en naturlig foreteelse hos en enevældig hersker? Er det ikke (også) pointen i den gamle historie om Damoklessværdet? I Frederik IV's tilfælde kommer dertil, at Danmark-Norge oplevede en hidtil ukendt militarisering af statslivet i begyndelsen af 1700-tallet. Alene landhæren voksede fra 30-35.000 mand i de sidste årtier af det 17. århundrede til omkring 70.000 mand i begyndelsen af 1700-tallet. Selvfølgelig omfatter dette høje tal også landmilitisen, men under Store nordiske Krig 1709-20 kom også disse enheder i kamp. Relaterer man disse hærstørrelser til befolkningstallet, giver det en soldat per 25 indbyggere. ⁵⁹ Måske er det ikke så svært at forstå, at Frederik IV kunne blive utryg ved denne militærmaske, når man tager hans anstrengte forhold til den hjemlige adel i kølvandet på hans ægteskab til venstre hånd med Anne Sophie Reventlow i betragtning.

Når man forsøger at forklare tendensen i Frederik IV's Regieringsregeln er der i det hele taget grund til at søge efter generelle, strukturelle forklaringer. Det er ikke kun kontinuiteten i mistroen til adelen fra Christian V's Maximer og Remarques, som gør dette nærliggende. Det er også i overensstemmelse med Frederik IV's egne ord om, at hans Regieringsregeln er frugt af »lange Experience und fleissige Observations«. I den sammenhæng er der grund til at fremhæve Knud Pranges påvisning af, at Frederik IV fra årene 1710-12 begynder at udnævne sine civile topembedsmænd i overensstemmelse med Regieringsregeln. ⁶⁰ Bjerre Jensens forklaring, den svenske enevældes fald i 1719, lå i foråret 1723 nogle år tilbage og må også af andre grunde afvises. Som ovenfor nævnt frygtede Frederik IV et militærkup ledet af adelige officerer, og det var ikke det, der skete i Sverige, hvor Karl XII's bratte død og en usikker arvefølge beredte vejen for frihedstiden. ⁶¹

⁵⁸ »Deux premiers principes, après lesquelles il faut regler les actions, qui sont le pouvoir absolu de pouvoir faire tout le bien à l'état, et le moyen de soutenir cet état sans secours étranger. Pour parvenir à ces deux buts, je croirois, 1° d'abaisser et apauvrir les grands, ne croyant pas fort utile qu'il y ait de petits Rois et de grands sujets qui vivent à leur aise sans se soucier ce que l'état devienne«, »Pour l'abaissement des grands, que je crois le plus utile et le plus necessaire; c'est une chose qu'il faut à peine se dire à soi-même, mais qu'il faut avoir en vue dans toutes les actions«; Beales s. 155, 160. Josefs plan var at gennemføre en hård beskatning, der umuliggjorde en standsmæssig adelig pragtudfoldelse uden statsembede, og at nedsætte renten på statsgælden.

⁵⁹ Jvf. Jespersen 1989, s. 300-306.

⁶⁰ Jvf. note 32.

⁶¹ Sten Carlson & Jerker Rosén: Svensk historia. II. Stockholm 1961, s. 91-96. Krigsrådets

Hvis man endelig skal pege på afskrækkende udenlandske eksempler, er det mere relevant at vende blikket mod syd. Lige syd for Danmark og ganske tæt på hertugdømmerne lå hertugdømmet Mecklenborg. Hertugdømmet var delt mellem to linjer (Mecklenborg-Schwerin og Mecklenborg-Güstrow), hvoraf Frederik IV's dronning Louise stammede fra den linje, der regerede Mecklenborg-Güstrow. I årene 1713-1719 havde hertugen af Mecklenborg-Schwerin, Carl Leopold, under udnyttelse af de forandrede politiske vilkår under Store nordiske Krig forsøgt at bryde den mecklenborgske adels overordentlig stærke politiske magt. Efter en kort fraternisering med svenskerne skiftede Carl Leopold til russerne og indgik ægteskab med en af zar Peter den Stores niecer. Støttet på russiske tropper forsøgte han at tvinge den velorganiserede og selvbevidste adel i knæ. De mecklenborgske junkeres modtræk var at flygte fra landet og med basis i Hannover appellere til kejseren. Her fik de hjælp og vejledning af Hannovers førende statsmand i de år: Andreas Gottlieb von Bernstorff, hvis efterkommere spillede en rolle i dansk historie få årtier senere. På grund af Mecklenborgs svaghed og de internationale konjunkturer (Hannover-England, Kejseren og Sachsen-Polen mod Rusland, Preussen og Danmark) overdrog kejseren til sidst Hannover at gennemføre rigseksekution og i februar-april 1719 erobrede hannoveranske tropper næsten uden modstand landet. Det blev et ydmygende nederlag for hertugen, og i en årrække regeredes landet af en kejserlig kommission, der på alle måder varetog den mecklenborgske adels interesser. Sagens videre forløb, der endte med junkernes fuldstændig sejr, skal ikke her skildres, da det udspiller sig efter den periode, der her har interesse.⁶² Frederik IV havde forståelig nok sympati for hertugen og kan næppe være forblevet upåvirket af dette absolutistiske nederlag.⁶³

Dermed er ikke sagt, at der ikke har været nogen udløsende faktor, der tilskyndede Frederik IV til at nedskrive sine *Regierungsregeln* netop

vægring ved at anerkende Ulrikke Eleonora som dronning i kraft af arveret kan næppe betegnes som et militærkup, og enevældens resterende demontering foregik på råds- og stændermøder.

⁶² Peter Wick: *Versuche zur Errichtung des Absolutismus in Mecklenburg in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts*. Berlin 1964; Hans-Joachim Ballschmieter: *Andreas Gottlieb von Bernstorff und der Mecklenburgische Ständekampf (1680-1720)*. (Mitteldeutsche Forschungen 26) Köln 1962, s. 113-152; Aage Friis: *Bernstorfferne og Danmark*. I. Kbh. 1903, s. 1-19; Hans Bagger: *Ruslands alliancepolitik efter freden i Nystad*. Kbh. 1974, s. 61-63. Bernstorfferne var kun én blandt flere mecklenborgske adelsslægter, hvis medlemmer nåede højt i den danske konges tjeneste (se f.eks. slægterne Berckentin, Bülow, Holstein, Moltke og Plessen i Dansk biografisk leksikon).

⁶³ Wick s. 129. Gennem breve og tryksager sørgede Carl Leopold for at meddele Frederik IV sin version af begivenhederne; Rigsarkivet: TKUA Spec. del A.1.21 Breve fra hertug Carl Leopold til kongerne Frederik IV, Christian VI og Frederik V.

i foråret 1723. Edvard Holm har peget på afsløringen af Poul Juels landsforræderiske planer i februar-marts 1723, der vakte stor furor og f.eks. refereredes fyldigt i den engelske ambassadørs John Glenorchys indberetninger. Glenorchy meddeler imidlertid også, at Frederik IV i februar 1723 under et ophold på Frederiksborg havde været »a good deal indispose'd«. Dette sygdomsanfald kan have mindet kongen om hans egen dødelighed og derigennem givet stødet til nedfældelsen af den længe nærrede overbevisning.⁶⁴

Afslutning

Christian VI og de efterfølgende enevældige danske konger har efter alt at dømme ikke efterladt sig politiske testamenter. Det er først ved enevældens skumring, i Christian VIII's brev af 9. januar 1848 på dødslejet til kronprins Frederik (VII) om »at tilsige det danske Folk og Hertugdømmene en fælleds constitutionel Forfatning«, at vi atter møder en tekst, der bærer et vist slægtskab med genren, sådan som den her er blevet præsenteret.⁶⁵ Hvis man skal forsøge at give en forklaring på de politiske testamenteres opståen og forsvinden, er det nærliggende at fokusere på forbindelsen mellem den regerende fyrste og den statsdannelse, han ledede. Et politisk testamente forudsætter på den ene side, at den fyrstelige eller kongelige slægt er statsbærende i egentlig forstand. I et valgrige som Danmark før 1660 hersker der en principiel skelnen mellem landet/rigerne (også udtrykt med begrebet: kronen) og den til enhver tid siddende konge. Her har et politisk testamente ingen mening, for riget går ikke i arv. På den anden side må der også eksistere et element af usikkerhed i magtoverdragelsen fra det ene slægtled til det andet, før et politisk testamente bliver relevant. Denne usikkerhed kan være tronfølgerens umyndighed, men ikke blot det. De politiske testamenteres grundproblem er frygten for kontinuitetsbrud i magtudøvelsen, frygten for, at efterfølgeren på tronen skal tabe det

⁶⁴ Holm 1891, s. 297. Den engelske ambassadør baron John Glenorchy meddeler i en depeche den 6.3.1723 at »The King of Denmark has been a good deal indispose'd in the Country which made the Court return to town but he is now pretty well recover'd«; Public Record Office, London, Foreign State Papers, Denmark, S.P.75.46 (Rigsarkivet: Danica-film, arkivnr. 600, rulle 28).

⁶⁵ Niels Petersen: Betænkninger fra Christian VIII's tid om styrelsen af det danske monarki. Kbh. 1969, s. 365-366. I rigsarkivet er der fra Christian VI's hånd bevaret en »Disposition« fra 1733, der fastsætter sammensætningen af formynderstyrelsen. De politiske retningslinjer indskrænker sig til almene formaninger om at holde sig til augsburgske konfession, overholde Kongeloven og bevare fred og enighed; Rigsarkivet: Kongehusets arkiv A 2 Christian VI.

vundne, og bevidstheden om magtens skrøbelighed og afhængighed af den regerende fyrste selv. Pointeret udtrykt kunne man sige, at det politiske testamente af den type, som det findes fra Christian V's og Frederik IV's hånd, er et udtryk for en særlig fase i udviklingen af den moderne stat: den dynastiske og personlige enevælde.

Anskuet på denne måde bliver det muligt at komme med en plausibel begrundelse for, at Frederik IV var den sidste danske konge, der efterlod sig et politisk testamente: Han var den sidste danske konge, der gennem en kolossal arbejdsindsats stræbte efter at realisere den personlige enevælde og derfor med en vis ret kunne opfatte kongens person som statsbærende både i teoretisk og praktisk forstand. Med Frederik IV's død var denne æra forbi, den bureaukratiske enevælde holdt sit indtog, og behovet for at sikre magten gennem et politisk testamente bortfaldt. Senest begivenhederne under Christian VII skulle vise, at der de facto var andre og stærkere statsbærende kræfter i det dansk-norske dobbeltmonarki end kongens person.

Ekskurs: Udenlandske og danske politiske testamenter

Betegnelsen »politisk testamente« er langt fra noget entydigt begreb. De færreste politiske testamenter kalder sig selv ved dette navn, men har fået det påhæftet af opfindsomme forlæggere, journalister og historikere. De følgende overvejelser foregiver ikke på nogen måde at være udtømmende, men skal blot tjene som en orienteringshjælp i et rodet, men fascinerende kildemateriale. Der kan skelnes mellem tre typer politiske testamenter.

Den første type er den, vi møder blandt det 16. til 18. århundredes tyske, protestantiske territorialfyrster, men også i Sverige, sådan som det ovenfor er beskrevet.⁶⁶ Der er tale om rigtige testamenter, der på grund af deres regulering af forfatningsretlige, religiøse og politiske spørgsmål, og fordi de er resultat af forhandlinger med stænderne, med rette er blevet karakteriseret som »forfatningsækvivalenter«.

Den anden type politisk testamente er en statsmands betænkning. Ordet »testamente« bruges her i overført betydning om det sidste, fuldmodne udtryk for sin ophavsmands tanke. Det mest berømte af dem alle og tillige det skrift, der har givet genren navn, er Kardinal Richelieus *Testament politique* fra ca. 1640 stilet til Ludvig XIII.⁶⁷ Richelieus politiske

⁶⁶ Jvf. ovenfor s. 315 og note 6-7.

⁶⁷ Louis André (udg.): *Testament politique du Cardinal de Richelieu*. Paris 1947; Rémy Pithou: *A propos du Testament Politique de Richelieu*, i *Schweizerische Zeitschrift für*

testamente på fransk må ikke forveksles med det apokryfe *Testamentum politicum*, der bl.a. af Leopold von Ranke blev anset for at være Richelieus oprindelige politiske testamente, men som i realiteten er en hyldest til Richelieu forfattet af jesuitten Philippe Labbé i tidens yndede latinske lapidarstil.⁶⁸ Richelieus *Testament politique* blev trykt første gang i 1688 og blev straks en bestseller. Fra da af eksisterede det politiske testamente som en litterær genre indenfor det franske sprogområde med enkelte eksempler og oversættelser på de andre europæiske hovedsprog. Allerede få år efter førsteudgaven af Richelieus *Testament politique* kunne offentligheden glæde sig over politiske testamenter af to af Richelieus efterfølgere, Colbert (1693) og Louvois (1695).⁶⁹ Under disse omstændigheder kan det ikke undre, at en anonym forfatter kom publikum i møde og udfyldte den manglende plads i rækken og det endda med en meget suggestiv titel: *L'Alcoran de Louis XIV, ou le testement politique du cardinal Jules Mazarin* (1695).⁷⁰ Fra det 18. århundredes midte gik der nærmest inflation i titlen, der af smarte forlæggere blev brugt som blikfang for skrifter, der havde mindre og mindre lighed med Kardinal Richelieus *Testament politique*, og hvis ægthed ofte blev draget i tvivl.⁷¹ Den mest åndrige titel, der samtidig viser hvor kendt genren var blevet, stammer fra revolutionstidens Frankrig: *Testament politique de l'année*

Geschichte 6 (1956) s. 177-214; Josef Engel: Zur Frage der Echtheit von Richelieu's Testament politique, i Josef Engel & Hans Martin Klinkenberg (red.): *Aus Mittelalter und Neuzeit. Gerhard Kallen zum 70. Geburtstag dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern*. Bonn 1957, s. 185-218.

⁶⁸ Jvf. Leopold v. Ranke: *Französische Geschichte*. V. Leipzig 1870, s. 190-193, der også aftrykker teksten. Sagens rette sammenhæng opklares i Wilhelm Momsen: *Richelieu. Elsass und Lothringen*. Berlin 1922, s. 364-369.

⁶⁹ *Testament politique de messire Jean Baptiste Colbert*. Le Haye 1693; *Testament Politique du Marquis de Louvois*. Köln 1695. Begge testamenter er genoptrykt i: *Recueil des Testaments Politiques Du Cardinal de Richelieu, du Duc [Charles] de Lorraine, de M. Colbert & de M. de Louvois*. I-IV. Amsterdam 1749.

⁷⁰ *L'Alcoran de Louis XIV, ou le testement politique du cardinal Jules Mazarin, traduit de l'italien*. Rom 1695. I dette som i en del andre tilfælde må man antage, at ikke alene forfatteren, men også udgivelsesstedet er fingeret.

⁷¹ *Testament politique du Marechal Duc de Belle-Isle*. Amsterdam 1751; *Testament politique et moral du Prince Rakoczy*. I-II. Le Haye 1751 (moderne udgave: Béla Köpeczi, István Borzsák & Ilona Kovács: *Testament politique et moral du prince Francois II Rákóczi*. Budapest 1984); *Testament politique de l'amiral Byng*. Portsmouth 1759; *Testament politique du Chevalier Walpoole*. I-II. Amsterdam 1767 (hovedsagelig en brevsamling); *Testament politique de M. de Voltaire*. Geneve 1771; *Testamento Politico del Marchese di Pombal o sieno ultime istruzioni al conte d'Oeyras suo figlio trovate fra I suoi manoscritti e tradotte dal portoghese* 1782. Italia [!] 1782; *Testament politique de l'Empereur Joseph Second, Roi de Romans*. I-II. Wien 1791. Richelieus *Testament politique* var genstand for en lang diskussion, hvor bl.a. Voltaire hævdede, at det var et falskneri.

1795 contenant ses observations pendant le cours de sa vie, avec ses leçons et ses conseils à sa fille unique, l'année 1796 (Paris 1796).

Den tredje og sidste type politisk testamente betegner oftest en herskers fortrolige politiske vejledning i regeringskunsten stilet til sin efterfølger og er altså i lighed med den anden type kun i overført betydning et testamente. Hvor det i det 18. århundrede var bogbranchen, der sørgede for en mangfoldighed af politiske testamenter skrevet af forskellige højt placerede fyrstetjenere, er det imidlertid det 19. og 20. århundredes historikere, der har ansvar for at have udstrakt betegnelsen til at omfatte en lang række aktstykker fra herskernes egen hånd. For blot at nævne de kendteste drejer det sig om tekster strækkende sig fra kejser Karl V's *Instrucciones* til Philip (II)⁷² over Ludvig XIV's *Mémoires*⁷³ og Hohenzollernernes klassiske række af politiske testamenter⁷⁴ til kejserinde Maria Theresias *Instructions-Puncta*.⁷⁵ Blandt alle det 16., 17. og 18. århundreders politiske testamenter fra regerende fyrsters hånd er den frankofile Frederik den Stores to *Testaments politiques* fra 1754 og 1768 de eneste, der selv bærer denne titel.⁷⁶ Man vil dog også finde betegnelsen politisk testamente udstrakt til Lenins, Mussolinis og Hitlers sidste, mundtlige politiske ytringer,⁷⁷ og sågar pave Leo XIII har fået betegnelsen knyttet til et brev, han i sine sidste år skrev til det konklave, der skulle vælge hans efterfølger.⁷⁸ Eksemplerne er legio.

I dansk sammenhæng tilhører Frederik III's testamente fra 1652 om successionen i hertugdømmerne den første type politiske testamente: forfatningsækvivalenten.⁷⁹ Hannibal Sehesteds såkaldte politiske testa-

⁷² Karl Brandi: Die politischen Testamente Karls V., i Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse 1930. Berlin 1930, s. 258-293.

⁷³ Den bedste udgave er stadig Ph.A. Grouvelle (udg.): Oeuvres de Louis XIV. I-VI. Paris 1806, hvor Ludvigs Mémoires findes i bind I-II. Jvf. også Paul Sonnino (udg.): Louis XIV. King of France and of Navarre. Mémoires for the Instruction of the Dauphin. New York/London 1970. Jvf. også note 19.

⁷⁴ Jvf. note 43.

⁷⁵ Josef Kallbrunner & Clemens Biener (udg.): Kaiserin Maria Theresias politisches Testament. München 1952.

⁷⁶ Dietrich 1986, s. 253-461 (1752), s. 461-697 (1768).

⁷⁷ Robert Payne: Life and Death of Lenin. London 1964, s. 564-565; Alfredo Pimenta & António G. Garcia (udg.): Testamento político de Mussolini. Ditado, corrigido e rubricado pelo duce em 22. de abril de 1945. Lisabon 1949; André Fr. Poncet & Hugh R. Trevor-Roper (udg.): Hitlers politisches Testament: Die Bohrmann Diktate von Februar und April 1945. Hamborg 1981.

⁷⁸ Giacomo Martina (udg.): Il testamento politico di Leone XIII, i Rivista di storia della Chiesa in Italia 50 (1986) s. 121-133.

⁷⁹ Jvf. ovenfor side 316 og note 8.

mente tilhører derimod den anden type: statsmandens betænkning.⁸⁰ Christian V's og Frederik IV's politiske testamenter er typiske eksempler på den tredje type: en fyrstes fortrolige politiske vejledning til sin efterfølger.

SUMMARY

The Political Testaments of Christian V and Frederick IV

In the Act concerning Absolute and Hereditary Government of 10 January 1661 (Enevoldsarveregeringsakten) king Frederick III (1648-70) made known his intent to regulate several constitutional questions by means of a testament. In early modern Europe a political testament that ordered the succession and gave political guidelines was a common feature of the protestant principalities of the Holy Roman Empire and Sweden. In the end Frederick III chose to settle the constitutional question through a written constitution proper: The Royal Law (Lex Regia) of 1665. Both Christian V (1670-99) and Frederick IV (1699-1730), however, wrote political testaments whose purpose was to supplement the general guidelines of the Royal Law with specific political advice about how to maintain the integrity of Danish absolutism. The political testament of Christian V, consisting of four texts written during three periods (1683, 1684, 1698) reflects the king's fear lest absolutism should erode in the vicissitudes of daily administration. Christian V does, however, show a fundamental confidence in his officials whom he kept at bay through an effective divide-and-rule policy. The political testament of Frederick IV from 1723 on the other hand is an urgent and seemingly quite unreasonable warning against using the old Danish and Slesvig-Holstein nobility for any higher office in the military or civil service. Frederick IV evidently feared a military coup. A comparison with the political testament of the Prussian king Frederick Wilhelm (1722) and the Rêveries of emperor Joseph II (1763) reveals that a fundamental distrust in the nobility, the »born« partners and antagonists of the rulers, was not so unusual. If the extreme militarization of the Danish-Norwegian state during the Great Northern War is taken into account as well as the personal affairs of the king (the marriage with Anne Sophie Reventlow) the political testament of Frederick IV only seems to reflect the »normal paranoia« of an absolute monarch. The political testament is an expression of personal, dynastic absolutism where the king still very much »is« the state. With the growing importance of the bureaucratic machinery the need for political testaments disappears. In Denmark the reign of Christian VI (1730-46) marks the transition to bureaucratic absolutism.

⁸⁰ Sehesteds politiske testamente består af to breve med den afdøde statsmands tanker, som abbé Paulmyer 1666 sendte til Frederik III. De er trykt i Danske Magazin 2. rk. IV (1823) s. 279-294 og Thyra Sehested: Hannibal Sehested. En Beretning. II (Kbh. 1886) s. 453-471.